

Г Л А С Н И К

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ
ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXXXVI

Нови Сад, јун 2015

Књига 75

Број 6

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Др Иван Јоксић
Алекса Радоњић

Тумачење у кривичном праву / 311
Да ли судије стварају право? / 327

РАСПРАВЕ

Данко Укропина

Обавезе и права посредника
у промету непокретности и закупу
непокретности / 341

САОПШТЕЊА

Са седнице Управног одбора Адвокатске коморе Војводине / 356

*Указом Председништва СФРЈ бр. 64 од 12. јула 1988,
поводом 60-годишњице излажења,
„ГЛАСНИК” Адвокатске коморе Војводине
о д л и к о в а н ј е
Орденом заслуга за народ са сребрном звездом.*

CONTENTS

ARTICLES

- Ivan Joksić Ph. D.** Interpretation in Criminal Law / 311
Aleksa Radonjić Do the Judges Create Law? / 327

DISCUSSIONS

- Danko Ukropina** Rights and Obligations of the Mediator in
Real Estate Sale and Lease / 341

NOTICES

- From the meeting of Vojvodina Bar Association Board of Directors / 356

АДВОКАТСКА КОМОРА ВОЈВОДИНЕ

Основана 1921. у Новом Саду

ГЛАСНИК
АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

Покренут 1. јуна 1928.

Главни и одговорни уредници

Др Коста Мајински (1928–1932), *др Никола Николић* (1933–1936), *др Василије Сџанковић* (1936), *др Славко М. Ђурић* (1937), *Владимир К. Хаџи* (1937–1941), *Милорад Бојић* (1952–1972), *Сава Савић* (1973–1987), *Мирослав Здејелар* (1987–1994), *др Слободан Бељански* (1994–2004)

Уређивачки одбор

Др ЈАНКО КУБИЊЕЦ

главни и одговорни уредник
адвокат у Новом Саду

Др Енике Веџ, адвокат у Новом Саду, *Милан Добросављевић*, адвокат у Новом Саду, *др Жељко Фајфрић*, адвокат у Шиду, *др Славен Бачић*, адвокат у Суботици, *мр Вукица Мидоровић*, адвокат у Кикинди, *мр Мирјана Томић Јовановић*, адвокат у Новом Саду, *др Ајмила Чоколић*, адвокат у Осијеку

Технички уредник

Јелица Недић

Адреса Уредништва
21000 Нови Сад, Змај Јовина 20/1
Телефон: 021/521-235; факс: 021/529-459
e-mail: panonija@eunet.rs
Рукописи се не враћају.

Г Л А С Н И К

А Д В О К А Т С К Е К О М О Р Е В О Ј В О Д И Н Е

Ч А С О П И С З А П Р А В Н У Т Е О Р И Ј У И П Р А К С У

Година LXXXVI

Нови Сад, јун 2015

Књига 75

Број 6

Ч Л А Н Ц И

UDC 343 (497.11)

Doc. dr Ivan Joksić,

Pravni fakultet za privredu i pravosuđe
Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu

TUMAČENJE U KRIVIČNOM PRAVU*

SAŽETAK: Tumačenje prava predstavlja misaoni proces u kome se nastoji utvrditi pravi ili originalni smisao pravnih normi. Budući da kreaciju pravnih normi vrši zakonodavac, na praktičarima je da pravilno i potpuno utvrde njegovu volju izraženu u konkretnom zakonskom aktu. Složenost čitavog procesa tumačenja prava posebno je uočljiva u oblasti krivičnog zakonodavstva s obzirom da se njim najdublje i najšire ograničavaju ljudska prava svakog čoveka. Stoga je na tumačima u krivičnom pravu velika odgovornost da ne dođu u situaciju da usled nerazumevanja smisla i značenja izraza u krivičnopravnim normama greškom (ne)pravilno primene zakonske odredbe. Da to nije samo teorijska mogućnost svedoče nam podaci prema kojima država Srbija treba da isplati milionske iznose građanima koji su nezakonito boravili u pritvoru zato što su oglašeni nevinim u krivičnom postupku. Ako tome dodamo medijske ali i „druge” pritiske kojima su svakodnevno izloženi pravosudni organi, onda ne treba da nas čudi situacija u kojoj je naša država čest „gost” pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu.

Uvažavajući predviđeni obim za naučni rad i svu složenost i širinu problematike u oblasti tumačenja prava, autor se opredelio da ukaže na osnovne odrednice tumačenja u krivičnom pravu. Pod tim će biti obuhvaćeno određivanje pojma, sadržine i vrste tumačenja u krivičnom pravu. S obzirom da se sa problematikom tumačenja prava studenti pravnih fakulteta susreću već na prvoj godini studija, u

* Rad primljen 2. 12. 2014. godine.

okviru nastavnog predmeta Uvod u pravo, autor će u radu obuhvatiti i područje opšteg teorijskog određenja tumačenja prava.

Ključne reči: tumačenje prava, krivičnopravna norma, dispozicija, vrste i subjekti tumačenja

UVODNA RAZMATRANJA

Krivično pravo je zakonsko pravo čiji okviri su određeni unutrašnjim zakonodavstvom u svakoj državi. Otuda delatnost pravnik-krivičara možemo, u širem smislu posmatrano, podeliti na: teorijsku i praktičnu. Oba područja u krivičnom pravu su podjednako važna jer se korišćenjem njihovih znanja doprinosi izgradnji kvalitetnog krivičnog poretka i njegovoj uspešnijoj praktičnoj primeni. U teorijskom smislu, bavljenje krivičnim pravom uključuje doktrinarni pristup u proučavanju krivičnopravne naučne oblasti i njome se prvenstveno bave profesori univerziteta i naučni radnici u institutima. S druge strane, bavljenje krivičnim pravom u praksi uključuje proces primene krivičnopravnih normi na konkretne krivične slučajeve. Ovom delatnošću se pretežno bave sudije, advokati, pravnici u privredi, ali i pravnici u drugim oblastima društvenog života. Na osnovu prikazane strukture učesnika u procesu „proizvodnje” i primene krivičnog prava samo po sebi se nameće pitanje njegovog ispravnog razumevanja na relaciji stvaraoci-primenitelji krivičnog prava. Otuda jedno od nezaobilaznih pitanja predstavlja tumačenje prava uopšte a naročito krivičnog prava kao najosetljivije grane prava u pravnom sistemu svake države.

Tumačenje u krivičnom pravu obuhvata misaoni proces u kome se nastoji utvrditi pravi odnosno originalni (izvorni) smisao krivičnopravnih normi. U tom delu je neophodno prevazići razlike između volje zakonodavca i volje onoga koji konkretnu krivičnopravnu normu primenjuje u određenom krivičnom slučaju. Kao i svaka vrsta intelektualne delatnosti i proces tumačenja prava zahteva široki spektar znanja iz oblasti društvenih nauka. Isto tako, ne treba zaboraviti da se zakonodavčeva volja izražava u jezičkoj formi pa je zato neophodan određen nivo znanja iz oblasti lingvistike kao nauke o jeziku. Stoga se kod taksativnog navođenja metoda tumačenja, ne slučajno, prvo mesto dodeljuje jezičkom tumačenju. Od jezičkog tumačenja se kreće u ostale vrste tumačenja u krivičnom pravu. No, pored pravničkog znanja, neophodno je korišćenje znanja iz oblasti istorijske nauke, logike, statistike itd. Korišćenje znanja navedenih nauka doprinosi kvalitetnijem tumačenju krivičnopravnih normi u praksi. Zato se od pravnik očekuje da poseduje šire obrazovanje koje uključuje sticanje znanja iz ostalih društvenih nauka.

Posebno pitanje se odnosi na utvrđivanje granice između delatnosti tumačenja i stvaranja krivičnog prava. Naime, često se u praksi susrećemo sa prisustvom pravnih praznina koje se moraju prevazići odnosno popuniti kako bi određeni krivični slučaj bio pravilno rešen, poštujući pritom volju zakonodavca i duh zakona. To se posebno odnosi na primenu analogije kao načina tumačenja i stvaranja krivičnog prava. U svojoj biti analogija predstavlja tumačenje prava na osnovu sličnosti ili podudarnosti krivičnih slučajeva na koje treba primeniti određenu krivičnopravnu normu. Što je veći broj sličnih obeležja među posmatranim slučajevima to je primena analogije izvesnija i time mnogo dublje utemeljena. Međutim, analogija predstavlja i način stvaranja prava zbog čega njena primena u krivičnom pravu nije dozvoljena. Primena ove vrste analogije dovodi do stvaranja novih krivičnih dela čime se povređuje jedno od osnovnih načela krivičnog prava, a to je načelo zakonitosti. Pored toga, stvaranje prava korišćenjem analogije dovodi u pitanje postojanje pravne sigurnosti, čime se ozbiljno narušava garantivna funkcija krivičnog prava. Zabrana kreativne analogije, kojom se omogućava stvaranje novih krivičnih dela, obuhvata i zabranu uvođenja novih oblika kod postojećih krivičnih dela i zabranu pooštavanja kažnjavanja njegovih učinilaca.

U literaturi se interesovanje za oblast tumačenja prava vezuje za period prve polovine XX veka. Tada je započelo ozbiljnije bavljenje problematikom tumačenja prava, doduše u ograničenom obimu, zbog činjenice da je tadašnje tretiranje tumačenja u pravu svedeno na primenu analogije. Interesovanje za tumačenje u krivičnom pravu predstavlja aktuelnu temu i u današnjem vremenu kada smo svedoci ozbiljnih propusta u radu policijskih i pravosudnih organa. Oni se prvenstveno odnose na veliki broj ukinutih presuda, neosnovanih lišenja slobode i pokušaja da se opravdanje za takvo postupanje pronađe u tzv. zakonitom postupanju. Međutim, u širem smislu posmatrano, propusti i greške u radu policijskih i pravosudnih organa svode se na pogrešno tumačenje i primenu krivičnopravnih normi. Otuda se sa punim pravom postavlja pitanje utvrđivanja odgovornosti za ovakve postupke, naročito u delu koji se tiče velikih finansijskih obeštećenja na koje imaju pravo žrtve pogrešnog tumačenja i primene krivičnopravnih normi. Čini se sasvim realnom potreba da je odgovor za ovakvo stanje u našem pravosuđu neophodno potražiti u jednom od prvih pisanih zakonika iz perioda Hamurabija (XVIII vek pre nove ere). Tako je u odredbi § 5. Hamurabijevog zakonika propisano sledeće: „Ako sudija rukovodi procesom i donese presudu i odluku napiše: ako docnije svoju presudu poništi i dokaže se, da je odluku, koju je doneo, poništio, daće dvanaestostruku kaznu, koja je u onom procesu određena, i javno će biti oteran sa sudijske stolice, da se više ne vrati da sa sudijom sedi u procesu.”

POJAM I VRSTE TUMAČENJA U KRIVIČNOM PRAVU

Pod tumačenjem u krivičnom pravu se podrazumeva misaoni proces kojim se utvrđuje smisao krivičnog zakona odnosno zakonika (*ratio legis*) izražena u određenoj krivičnopravnoj normi. Primena krivičnog prava u sudskoj praksi nije moguća bez tumačenja krivičnopravnih normi u kontekstu rešavanja konkretnog krivičnog slučaja. Zato bismo polje primene krivičnog prava mogli podeliti u dva podjednako važna dela. Prvi deo sadrži utvrđivanje pravog teksta zakona koji treba primeniti. Drugi deo predstavlja njegovo tumačenje koje uključuje misaoni proces putem koga se utvrđuje volja zakonodavca.¹ Granice tumačenja su postavljene u krivičnopravnim normama tako da se izlaženje iz njihovih okvira pretvara u stvaranje (kreaciju) prava. Lica koja su neposredno uključena u primenu krivičnog prava moraju voditi računa o granicama koje svaki zakonodavac postavlja u krivičnom zakonu odnosno zakoniku. Međutim, napore u pravcu utvrđivanja tačnog smisla i značenja pravnih normi dodatno otežava činjenica da njihove dispozicije mogu biti različite po stupnju određenosti. To se posebno odnosi na dispozicije prisutne u opštim odnosno uslovnim pravnim normama.²

U literaturi se upotrebljavaju različiti kriterijumi kod određivanja mogućih vrsta tumačenja u krivičnom pravu. Međutim, preovlađuje njihova podela prema subjektima koji učestvuju, metodama koji se koriste i širini u tumačenju krivičnopravnih normi.

SUBJEKTI TUMAČENJA

Tumačenje u krivičnom pravu u odnosu na subjekte koji u njemu učestvuju možemo podeliti na tri vrste: autentično, sudsko i naučno. Svako od ovih tumačenja poseduje brojne specifičnosti koje ga razlikuju od drugih pa je zato neophodno ukazati na njihove osnovne odrednice.

¹ Profesor Stojanović ističe suprotno mišljenje prema kome je proces tumačenja prava usmeren u cilju utvrđivanja objektivnog a ne subjektivnog smisla pravne norme. Preciznije, važan je cilj zakona, šta zakon hoće, a ne ono što je zakonodavac hteo. Stojanović, Z., *Krivičnopravna doktrina i njen značaj u tumačenju pravne norme*, U: Zbornik radova, *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009, 17–18.

² U tom smislu, Lukić i Košutić u svom udžbeniku *Uvod u pravo* posebno ističu: „Onaj koji donosi normu mora unapred da predviđa niz u osnovi istovetnih slučajeva i da propiše ponašanje subjekata u svima njima. Međutim, potpuno je jasno da, iako istovetne u osnovi, situacije u kojima se od ovih subjekata zahteva da se ponašaju po istoj dispoziciji, mogu ipak u nizu po-jedinosti, često i značajnih, da se razlikuju među sobom”. Lukić, R., Košutić, B., *Uvod u pravo*, Službeni list SCG, Beograd, 2003, 265.

Autentično ili verodostojno tumačenje nam daje organ (skupština) koja donosi krivične zakone. Ova vrsta tumačenja ima obavezujući karakter prvenstveno zbog činjenice da je skupština organ koji je najpozvaniji da protumači zakonske akte u čijem stvaranju neposredno učestvuje. Neretko se u samom zakonskom aktu daje tumačenje korišćenih pojmova. Tako je, na primer, u članu 112. KZS (Značenje izraza) taksativno navedeno značenje izraza korišćenih u zakoniku. Autentično tumačenje je obavezujuće za sve organe koji učestvuju u primeni krivičnog zakonodavstva (dejstvo – *erga omnes*). Pored toga, ono ima obavezujuću snagu na sve slučajeve u kojima se zakon primenjuje, počev od momenta njegovog donošenja (retroaktivno dejstvo tumačenja – *ex tunc*).

Sudsko tumačenje vrši sud u toku rešavanja konkretnog krivičnog slučaja. To znači da isti ili drugi sud nije u obavezi da primeni prethodno tumačenje, iako je u pitanju krivični slučaj koji je sličan prethodnom. Time se potvrđuje princip nezavisnosti sudstva u krivičnom pravu evropsko-kontinentalnog sistema, kome pripada i naša država. Ipak, postoje slučajevi u kojima se mišljenje i tumačenje krivičnih odredbi od strane viših sudova primenjuje u radu, hijerarhijski podređenih, nižih sudova. Tako je Vrhovni sud, na održanim sednicama krivičnih odeljenja, nadležan da daje tumačenja u formi smernica kojih se u svom radu moraju pridržavati niži sudovi. Najviši nivo tumačenja u pravosudnom sistemu svake države ima Ustavni sud, pa se zato njega moraju pridržavati svi sudovi u zemlji.

Naučno ili doktrinarno tumačenje je tumačenje koje nam daje nauka krivičnog prava. U njemu učestvuju naučni radnici na Pravnim fakultetima, naučnim institutima i ustanovama koje se teorijski bave krivičnim pravom. Tumačenja ove vrste su prisutna u naučnim radovima, monografijama i drugim publikacijama u kojima se krivično pravo tretira sa naučnog i stručnog aspekta. Naučno tumačenje nema pravno obavezujuću snagu ali se ne može odreći njegov uticaj na području primene krivičnog prava. Naime, naučni radnici na organizovanim naučnim i stručnim skupovima, u kojima uzimaju učešće zaposleni u pravosuđu, iznose svoje mišljenje o relevantnim temama i spornim pitanjima u krivičnom pravu. Otuda proističe važnost ove vrste tumačenja i neophodnost njegove primene u rešavanju konkretnih krivičnih slučajeva.³

³ Suprotno tome, u delu sudske prakse postoje mišljenja po kojima naučno tumačenje prava, uključujući krivično pravo, nema prvorazredni značaj. Ovo mišljenje se temelji na činjenici da su pravnici praktičari ti koji imaju odlučujući uticaj kod utvrđivanja pravog smisla određene pravne norme. Međutim, gledište pravika praktičara ne obuhvata celinu u stvaranju prava već samo jedan njegov segment. Da bi se čitav pravni proces mogao celovito sagledati, mora biti tretiran u vizuri filozofije prava. Na taj način je moguće ostvariti potpuniji uvid u etape kroz koje prolazi proces stvaranja i primene prava. Tako, Kubinjec, J., „Važenje prava”, *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, br. 7–8, Novi Sad, 2012, 469.

METODE TUMAČENJA

Tumačenje u krivičnom pravu je moguće podeliti prema korišćenim metodama. Njima se postižu višestruki efekti na polju pravilnog razumevanja suštine i smisla pravnih normi u krivičnom zakonodavstvu. Pri tome, nijedan pojedinačan metod nije u stanju da pruži potpuno tumačenje konkretne krivično-pravne norme pa se zato preporučuje primena više različitih metoda. S obzirom da se u pravnoj literaturi navode mnogobrojne vrste odnosno metode tumačenja prava, u narednim izlaganjima ćemo ukazati na najznačajnije među njima.

a) *Jezičko tumačenje*. Jezik predstavlja sredstvo komunikacije među ljudima. Njegova upotreba je neophodna u pravu kako bi se mogla izraziti volja zakonodavca kod stvaranja pravnih normi. Zato se kod tumačenja prava polazi od jezičkog ili gramatičkog tumačenja, kao prvog u nizu metoda koje stoje na raspolaganju onima koji učestvuju u njegovoj primeni. Međutim, jezik često ne predstavlja savršeno sredstvo komunikacije zbog činjenice da se u zakonskim tekstovima koriste višeznačni, neprecizni, nejasni a često i pogrešni izrazi i sinonimi.⁴ Pri tome, teškoće kod jezičkog tumačenja proizilaze iz nepreciznosti i višesmislenosti jezičkih izraza u pravu.⁵ Neretko se u krovnim međunarodnim i regionalnim pravnim instrumentima, u oblasti krivičnog prava, nalaze greške i nejasnoće u jezičkom prevodu što dodatno komplikuje proces njihove primene u unutrašnjem pravu. Zato je zadatak jezičkog tumačenja da pronađe načine kojima se mogu prevazići prisutne jezičke manjkavosti u zakonskom tekstu.

Jezičko tumačenje prava kod utvrđivanja smisla pravne norme koristi lingvistička i gramatička znanja. U pravu se pod jezičkim tumačenjem smatra najobjektivniji pa samim tim i najpouzdaniji metod tumačenja. Njime se omogućava korišćenje drugih metoda tumačenja pa se tako doprinosi potpunijem razumevanju zakonodavčeve volje i pronalaženju smisla konkretne krivično-pravne norme. Iako sa jezičkim tumačenjem mora započeti proces tumačenja krivičnih propisa ono nije u stanju da, bez korišćenja drugih metoda tumačenja, omogući *njihovu kvalitetnu i pouzdanu primenu*.

b) *Logičko tumačenje*. Logičko tumačenje se sastoji u utvrđivanju smisla i značenja pravne norme korišćenjem pravila logike, odnosno putem logičkog zaključivanja. Tumačenje upotrebom pravila logike omogućava izvođenje zaključaka tako što se na osnovu postojećih pravila, koja su predmet tumačenja, izvodi novo pravilo kome se daje drugačiji (novi) smisao. Primena logičkih pravila se pojavljuje i u samom procesu jezičkog tumačenja, jer i ono mora biti

⁴ Visković, N., Tumačenje u pravu, *Pravni život*, br. 7–8, Beograd, 1988, 1003.

⁵ Hart, H. L. A., *Pojam prava* (prevod N. Krznarić), IC „Cetinje” i CID, Cetinje – Podgorica, 1994, 163.

logički ispravno. Pravne norme čine logičku celinu pa se zato logika pojavljuje i u procesu njihovog tumačenja.⁶

U tumačenju pravnih normi logika dobija fizionomiju tzv. pravne logike prilagođene zahtevima koju pred nju postavlja potreba za logičkim utvrđivanjem sadržaja pravnih normi. Primena logike na polju tumačenja prava izgradila je u sebi više pravila logičkog zaključivanja. Na području krivičnog prava značajna su pravila koja se koriste prilikom utvrđivanja logičkog smisla krivičnopравниh normi. Tako se pomoću razloga suprotnosti (*argumentum a contrario*) tumače konkretne krivičnoppravne norme u određenom krivičnom slučaju. Polazi se od toga da pravilo koje važi u određenom slučaju, primenom razloga suprotnosti, ne važi za slučajeve suprotne njemu.

U krivičnom pravu se primenjuje i zaključivanje pomoću gradiranja (*argumentum a fortiori*) koje je prisutno u dva oblika. Prvi oblik se sastoji u primeni zaključivanja od većeg ka manjem (*argumentum a maiori ad minus*). Ono se sastoji u zaključivanju putem koga ono što važi za više (teže) važi i za blaže (lakše). Tako je, na primer, kod razloga za oslobođenje od kazne sud ovlašćen da istom učiniocu kaznu neograničeno ublaži. Suprotno prethodnom, drugi slučaj se sastoji u zaključivanju od manjeg ka većem (*argumentum a minori ad maius*). Dakle, ono što važi za lakši krivični slučaj, primenom ovog pravila važi i za teži. Primere za primenu ovog oblika zaključivanja možemo pronaći u primeni krivičnih propisa, pored lakših, i na teže slučajeve jer se time znatno više povređuju društvena dobra, pa je tim pre na njih potrebno odgovoriti sredstvima krivičnog prava. U literaturi se kao najčešći primer ove vrste zaključivanja navodi obaveznost sankcionisanja učinioca krivičnog dela za teži oblik krivice ako je u konkretnom krivičnom delu predviđeno kažnjavanje za lakši oblik krivice. Dakle, po logici stvari, ako je propisano sankcionisanje nehatnog ponašanja, logično je da takvog učinioca treba kazniti i za umišljaj.

Razlog unutrašnje povezanosti (*argumentum choherentia*) služi za tumačenje prisutnih različitosti između dve krivičnoppravne norme. Ova vrsta logičkog zaključivanja koristi se prilikom sistematskog tumačenja prava. Zaključivanje po sličnosti (*argumentum a simile*) koristi se u slučaju kada se primena krivičnoppravne norme proteže na slučajeve slične onima za koje je eksplicitno propisana. Tako je, na primer, u dispoziciji krivičnog dela falsifikovanje rezultata glasanja (čl. 161. KZS) propisano sledeće: član organa za sprovođenje izbora ili referenduma ili drugo lice koje vrši dužnosti u vezi sa glasanjem, koji dodavanjem ili oduzimanjem glasačkih listića ili glasova pri prebrojavanju ili na drugi način izmeni broj glasačkih listića ili glasova ili objavi neistinit rezultat glasanja. Dakle, alternativno postavljenom radnjom izvršenja predviđena je mogućnost njenog vršenja i/ili na drugi način. Najzad, i tumačenje putem ana-

⁶ Dimitrijević, M., Simić, M., *Uvod u pravo*, Bona Fides, Niš, 2001, 271.

logije pripada oblicima logičkog tumačenja, ali je zbog značaja koji analogija ima u krivičnom pravu, predmet posebnog razmatranja.⁷

c) *Istorijsko tumačenje*. Istorijsko tumačenje se sastoji u tumačenju društvenih okolnosti koje su prethodile donošenju određenog pravnog propisa, odnosno pravne norme. U krivičnom zakonodavstvu primena istorijskog tumačenja se odnosi na tumačenje konkretnih okolnosti i radnih materijala koji su rezultat rada na stvaranju krivičnih propisa odnosno krivičnopravnih normi. „Činjenice na koje istorijsko tumačenje posebno obraća pažnju su *occasio legis* tj. društvene okolnosti koje su poslužile kao povod donošenju nekih pravila, pripremni materijal pravne norme kao što su projekti, zapisnici i rasprave i prethodna pravna norma, s obzirom da tumačenje prethodne pravne norme i njeno upoređivanje sa novom, postojećom pravnom normom ima za posledicu bolje razumevanje nove pravne norme.”⁸

U teoriji se istorijsko tumačenje krivičnog zakona deli na: subjektivno i objektivno. Subjektivno tumačenje pristupa utvrđivanju pravog smisla krivičnog zakona tumačenjem volje zakonodavca u vremenu njegovog donošenja. S obzirom da se ovo tumačenje bazira na vreme donošenja zakona, njime se ne mogu tumačiti okolnosti nastale u toku njegovog važenja, pa zato ono nema posebnu vrednost kod praktične primene krivičnog zakona. Objektivno tumačenje se zasniva na tumačenju krivičnog zakona u vremenu kada se on primenjuje (volja zakona). Vrednost objektivnog tumačenja je znatno veća od subjektivnog zato što se njime uvažavaju izmenjene društvene okolnosti nastale u vreme primene krivičnog zakona. Budući da se krivično pravo sporo menja, te da nije uvek u stanju da u stopu prati sve promene u društvu, razumljivo je da treba pribegavati utvrđivanju volje krivičnog zakona u vreme kada se njegove norme primenjuju u praksi. U savremenoj doktrini se teži kombinovanju obe vrste tumačenja, što znači da treba uvažavati društvene i sve druge okolnosti nastale, kako u vreme donošenja, tako i u vreme važenja krivičnog zakona odnosno zakonika.⁹

d) *Teleološko tumačenje*. Teleološko (ciljno) tumačenje se sastoji u utvrđivanju značenja pravne norme pomoću njenog cilja. Ovim metodom se pokušava utvrditi cilj krivičnopravne norme kroz iznalaženje njenog smisla, svrhe, funkcije i zadatka koji ima u krivičnom zakonu. U tom pogledu, teleološko, kao i istorijsko tumačenje, ima sociološki karakter, jer se cilj svrstava u sociološke faktore. On se nalazi u krivičnopravnoj normi ali ne predstavlja normativnu već sociološku kategoriju.¹⁰

⁷ Stojanović, Z., *Krivično pravo. Opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2006, 61.

⁸ Bejatović, S., *Pojam, vrste i značaj tumačenja kaznenopravne norme*, U: Zbornik radova, *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009, 46.

⁹ Babić, M., Marković, I., *Krivično pravo. Opšti dio*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2009, 87.

¹⁰ Dimitrijević, M., Simić, M., *nav. delo*, 277.

Ciljno orijentisano tumačenje u krivičnom pravu ostvaruje svoju namenu preko utvrđivanja cilja odnosno smisla (*ratio legis*) krivičnog zakona (zakonika). Uvažavajući društvenu realnost u kojoj se krivičnopravne norme primenjuju, vrednost ove vrste tumačenja neophodno je tretirati preko društvenih sadržaja. Zato se protek vremena, koji teče od momenta donošenja pa sve do primene krivičnog zakona, ogleda u promenjenim društvenim okolnostima kojima se utiče na promenu smisla i suštine krivičnopravnih normi.

Ovom vrstom tumačenja nadomešćuju se nedostaci ostalih metoda tumačenja pa se zbog toga ono smatra izuzetno važnim. Nisu retki autori koji ciljno tumačenje smatraju nezaobilaznom karikom u procesu primene krivičnog prava. Ciljnim tumačenjem se proveravaju rezultati dobijeni prethodnim metodama tumačenja. Istovremeno, ciljnim tumačenjem se zaokružuje proces tumačenja krivičnopravnih normi i daje konačna ocena u pogledu njihovog smisla i sadržaja. Budući da se poslednjih decenija društvene promene ubrzano odvijaju, tumačenje cilja krivičnopravnih normi predstavlja važno područje za pravilnu primenu krivičnog zakonodavstva.

e) *Sistematsko tumačenje*. Sistematsko tumačenje je vrsta tumačenja prava kojim se utvrđuju smisao i značenje pravne norme uz pomoć sistema prava čiji je ona sastavni deo. Budući da krivično pravo, zajedno sa drugim granama prava, pripada pravnom sistemu od posebne je važnosti korišćenje sistematskog metoda tumačenja. Ukoliko pođemo od mesta pravne norme u sistemu prava, onda možemo izdvojiti dve (glavne) vrste sistematskog tumačenja: ono koje polazi od mesta norme u sistemu prava i ono koje polazi od njene smisao-ne povezanosti sa drugim normama toga sistema.¹¹

U krivičnom zakonodavstvu su krivičnopravne norme sistematski povezane u jednu celinu (zakon ili zakonik). Unutrašnja sistematika krivičnopravnih normi i njihova međusobna povezanost zahtevaju sistematski pristup u tumačenju njihovog smisla. Odvojeno tumačenje ovih normi dovelo bi do pogrešnih zaključaka na strani tumača tako da bi izostala njihova pravilna primena. Tako je, na primer, nemoguće pravilno protumačiti smisao krivičnopravne norme kod krivičnog dela zloupotreba monopolističkog položaja (čl. 232. KZS) i krivičnopravne norme kod krivičnog dela zloupotreba službenog položaja (čl. 359. KZS) ako pojam zloupotrebe tumačimo na isti način u oba slučaja. S obzirom da navedena krivična dela pripadaju različitim grupama, u okviru posebnog dela Krivično zakonika, jasno je da se pojam zloupotreba mora tumačiti korišćenjem sistematskog metoda prvenstveno uvažavajući njihovu grupnu pripadnost.

Podela materijalnog krivičnog prava na opšti i posebni deo važna je kod primene sistematskog tumačenja. Ona se odnosi na obavezu da se tumačenje

¹¹ Blagojević, S., *Uvod u pravo*, NIU *Službeni list RCG*, Podgorica, 2003, 328.

krivičnopravnih normi, kod pojedinih krivičnih dela, mora vršiti u skladu sa odredbama opšteg dela krivičnog prava. Time se doprinosi pravilnom razumevanju glavnih instituta opšteg dela krivičnog prava (kao što je nužna odbrana, krajnja nužda, krivica, saučesništvo) u njegovom posebnom delu, kod konkretnih krivičnih dela.

f) *Komparativno tumačenje*. Komparativno ili uporedno tumačenje prava se sastoji u utvrđivanju smisla i značenja pravnih normi pomoću njihovog upoređivanja sa zakonskim rešenjima, objavljenim na drugom jeziku. Ova vrsta tumačenja nema veći pravni značaj pa se zbog toga koristi kao pomoćni metod kojim se otklanjaju eventualne nejasnoće nastale korišćenjem drugih metoda tumačenja.

Primena komparativnog tumačenja je bila aktuelna u vremenu bivše Jugoslavije kada je krivično zakonodavstvo bilo podeljeno u tri nivoa: savezni, republički i pokrajinski. U ovom slučaju se njegoova primena ogledala u pronalaženju smisla krivičnopravne norme na osnovu njenog upoređivanja sa krivičnim zakonima objavljivanim na jezicima u službenoj upotrebi u drugim republikama članicama zajedničke države. Pored toga, u vremenu sve veće evropeizacije srpskog krivičnog prava dolazi do izražaja potreba za komparativnim tumačenjem krivičnopravnih odredbi. To je rezultat preuzimanja i ugrađivanja uporednih zakonskih rešenja u naše krivično zakonodavstvo. S obzirom da se srpsko krivično pravo dobrim delom oslanja na nemačko krivično pravo, primena komparativnog tumačenja se, između ostalog, sastoji u utvrđivanju smisla krivičnopravne norme na osnovu njenog upoređenja sa smislom koji je dat u krivičnom zakonodavstvu ovih zemalja.

TUMAČENJE PREMA OBIMU TUMAČENJA

Tumačenje prema obimu tumačenja je moguće podeliti na ekstenzivno (šire) i restriktivno (uže). Ekstenzivno tumačenje je ono tumačenje kojim se pravnoj normi daju širi smisao i značenje. Nasuprot prethodnom, restriktivnim tumačenjem se daju uže značenje i smisao pravnoj normi. Ova vrsta tumačenja neposredno je uslovljena prisustvom neodređenih pojmova u zakonskim tekstovima, pa je neophodno kod utvrđivanja njihovog pravog smisla dati im šire ili uže značenje.¹²

¹² Tako, Đ. Tasić ističe: „Da se može tekst tumačiti šire ili uže dolazi otuda što su naši izrazi i pojmovi neodređeni. Da li će se tumačiti reči šire, nema sumnje, to će zavisi od izvesnih praktičnih momenata: od ciljeva koji imaju da se postignu i potreba koje imaju da se zadovolje zakonima.” Tasić, Đ., *Uvod u pravne nauke (predavanja)*, „Soko”, Beograd, 1938, 151.

U krivičnom pravu je dozvoljena primena ekstenzivnog i restriktivnog tumačenja u granicama krivičnog zakona. S obzirom da se krivičnim pravom određuje zona kriminalnog ponašanja i krivične sankcije za učinioce krivičnih dela krivičnopravni propisi bi, po pravilu, trebalo da budu precizni. Međutim, neretko u zakonskim odredbama krivičnih zakona pronalazimo mnoštvo neodređenih i nepreciznih pojmova. Stoga se njihovo pravilno tumačenje mora zasnivati na primeni ekstenzivnog ili restriktivnog pristupa. Važnost korišćenja ovih oblika tumačenja proizilazi iz potrebe da se preciziraju granice dozvoljenog i inkriminisanog postupanja u konkretnom krivičnom slučaju.

Primena ekstenzivnog i restriktivnog tumačenja pravnih normi je u početku bila osporavana u krivičnom pravu zbog opasnosti da se davanjem šireg smisla krivičnopravnoj normi pređe na područje nedozvoljene analogije. Zato je neophodno precizirati granice u kojima se ekstenzivnim i restriktivnim pristupom doprinosi tumačenju krivičnopravnih propisa, ne menjajući time volju zakonodavca. Isto tako, granice i meru šireg ili užeg pristupa u tumačenju krivičnopravnih normi nije moguće povući bez upotrebe drugih vrsta i metoda tumačenja. Stoga ekstenzivno i restriktivno tumačenje ne treba posmatrati izolovano odnosno izvan i iznad drugih vrsta i metoda tumačenja u krivičnom pravu.

Primenu ekstenzivnog tumačenja u našem materijalnom krivičnom pravu možemo pronaći u odredbi čl. 112. KZS. U njoj se određuje šire značenje i sadržaj korišćenih pojmova u zakonskom tekstu. Tako se, na primer, pod stranim službenim licem smatra lice koje je član, funkcioner ili službenik zakonodavnog ili izvršnog organa strane države, lice koje je sudija, porotnik, član, funkcioner ili službenik suda strane države ili međunarodnog suda, lice koje je član, funkcioner ili službenik međunarodne organizacije i njenih organa, kao i lice koje je arbitar u stranoj ili međunarodnoj arbitraži (st. 4.).

Restriktivno tumačenje se zasniva na sužavanju polja u kome se tumači određena pravna norma. U krivičnom pravu je precizirana inkriminisana zona, vrste i modaliteti krivičnih sankcija pa u tom smislu bi krivične odredbe, po pravilu, trebalo restriktivno tumačiti. Zato nije moguće proširivati zonu inkriminisanog ponašanja izvan odredbi krivičnog zakona. U suprotnom, dolazi do povrede načela zakonitosti i pravne sigurnosti kao osnovnih načela u krivičnom pravu. Kod primene tumačenja prema obimu, neophodno je uzeti u obzir cilj koji se želi postići propisivanjem određene krivičnopravne norme. Ovim se dodatno potvrđuje značaj teleološkog načina tumačenja u krivičnom pravu. Takođe, njime se povlači granica odnosno demarkaciona linija u čijim okvirima se treba kretati kod primene, kako ekstenzivnog, tako i restriktivnog načina tumačenja krivičnopravnih normi i izraza u krivičnom zakonu odnosno zakoniku.

ANALOGIJA KAO NAČIN TUMAČENJA I STVARANJA PRAVA

Analogija (gr. *αναλογία*, lat. *analogia*, sličnost, istovrsnost, saglasnost, srodnost) predstavlja način posrednog zaključivanja zasnovan na sličnosti. Ona se temelji na zajedničkim osobinama dve pojave ili dva predmeta, čime se utvrđuje prisustvo i drugih pojedinačnih obeležja. U pravu se analogija vezuje za proces tumačenja prava pa stoga predstavlja jedan od načina za utvrđivanje pravog smisla pravnih normi. To se postiže zaključivanjem kroz primenu sličnog na slično (*a simili ad simile*) čime se doprinosi boljem razumevanju sadržaja pravnih normi zasnovanog na njihovim zajedničkim osobinama.

Iako je poželjno da krivično pravo predstavlja savršen sistem krivično-pravnih normi, koje je potrebno tumačiti u precizno postavljenim okvirima, činjenica je da u praksi stvari stoje nešto drugačije. Naime, pojavljuje se problem primene krivičnopravnih normi u situacijama koje se odlikuju nizom zajedničkih obeležja pa je, po prirodi stvari, za očekivati da se na njih slično reaguje. Tada je neophodno primeniti analogiju kako bi se nadomestili nedostaci u samom zakonskom tekstu i omogućila nesmetana primena krivičnopravnih normi. U tom smislu, analogija se u krivičnom pravu pojavljuje u dva oblika: kao način tumačenja prava i kao način njegovog stvaranja.

Prvi oblik se sastoji u tumačenju krivičnopravnih normi na osnovu sličnosti, što je u krivičnom pravu inače dozvoljeno. Neretko su organi koji učestvuju u primeni krivičnog prava suočeni sa potrebom da u određenim segmentima primene krivičnopravne norme slične onima koje regulišu neki drugi segment krivičnog prava. Stoga se suština analogije, kao načina tumačenja u krivičnom pravu, sastoji u primeni logičkog zaključivanja zasnovanog na utvrđivanju sličnosti u nedovoljno regulisanim delovima krivičnog prava. Zakonodavac u pojedinim odredbama neposredno upućuje na primenu analogije u njihovom tumačenju. Tako je, na primer, u dispoziciji krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184. KZS), propisano: ko navodi ili podstiče drugog na prostituciju ili učestvuje u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije, ili ko putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava propagira ili reklamira prostituciju. Primena analogije se u praksi neretko graniči sa ekstenzivnom vrstom tumačenja. Međutim, ne treba zaboraviti da se analogija bazira na zaključivanju od sličnog ka sličnom dok se ekstenzivnim tumačenjem nastoji proširiti smisao krivičnopravne norme vodeći računa o njenim zakonskim okvirima.

Drugi oblik analogije se sastoji u stvaranju prava. Primena ovog oblika analogije se vezuje za prisustvo pravnih praznina. U krivičnom pravu važi pravilo da u zakonskom tekstu ne smeju postojati pravne praznine. U suprotnom, dolazilo bi do povrede vladajućih načela odnosno principa u krivičnom pravu poput: zakonitosti, jednakosti građana pred zakonom, pravednosti. Zabrana

ovog oblika analogije u krivičnom pravu ogleda se u zabrani stvaranja novih krivičnih dela, njihovih težih oblika, pooštavanja kazni itd. Stvaranje novih krivičnih dela predstavlja nedopušten čin kojim se izlazi iz okvira volje zakonodavca. To što određena ponašanja nisu inkriminisana krivičnim zakonikom, iako bi po mišljenju suda ona to trebala biti, ne daju za pravo da se to čini putem analogije. Nadalje, kada kod određenog krivičnog dela nije predviđen njegov teži oblik ili stroža kazna, iako bi po mišljenju suda to trebalo učiniti, takođe, ne daje za pravo da se to vrši primenom analogije. U navedenim slučajevima zabranjena je primena, kako zakonske, tako i pravne analogije. Kod prve (*analogia legis*) nije dozvoljeno na osnovu analogije popunjavati pravne praznine primenom sličnih zakonskih odredbi, dok kod druge (*analogia iuris*) nije dozvoljeno popunjavati pravne praznine primenom pravnih načela, opštih pravnih stavova itd.

Zabrana analogije u krivičnom pravu ne predstavlja apsolutnu zabranu. Zabranom se želi predupređiti moguća arbitrarnost i zloupotrebe kojima se narušavaju ljudska prava i slobode. Analogijom se ne smeju narušavati zakonitost u radu sudova, međunarodnim instrumentima i unutrašnjim propisima garantovane ljudske slobode i prava. Na ovaj način se postavljaju granice zabranjene analogije u krivičnom pravu.¹³

ZAKLJUČAK

Tumačenje prava predstavlja složen proces koji u sebi uključuje primenu znanja iz različitih naučnih oblasti. Iako je pravno znanje neophodno ono nije uvek dovoljno da bi se u konkretnom slučaju moglo obezbediti adekvatno tumačenje i primena prava. Pravna norma, ma koliko delovala jasno i potpuno, često u sebi nosi skrivene sadržaje koje je neophodno pravilno i potpuno utvrditi. U krivičnom pravu se posebno apostrofira značaj pravilnog tumačenja pravnih normi u sferi njihove primene. Nemoguće je uspešno rešiti konkretan krivični slučaj ako lica koja u tome učestvuju ne poseduju potreban kvantum znanja iz oblasti tumačenja prava. Zato se na polju tumačenja prava najbolje može prepoznati znanje i umeće svih onih koji učestvuju u njegovoj *primeni*.

Pogrešno je problematiku tumačenja u krivičnom pravu svoditi isključivo na delatnost pravnika-praktičara, što se u praksi često čini. Naprotiv, važnu ulogu na području tumačenja prava imaju autori koji se bave teorijom krivičnog prava, jer su oni u stanju da sagledaju širu dimenziju krivičnopravnih normi

¹³ Đurđić, V., „Analogija i tumačenje kaznenopravne norme”, U: Zbornik radova, *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009, 160–161.

čime otkrivaju njihovo potpunije značenje. Otuda se kao neophodno oruđe u praksi svakog pravника-praktičara nalaze komentari i analize aktuelnog krivičnog zakonodavstva čiji autori se prvenstveno bave teorijom krivičnog prava. Ranije je zastupano stanovište prema kome tumačenje mogu vršiti samo državni organi i pravna nauka. Međutim, danas se pravi razlika između tumačenja koje mogu vršiti državni organi i privatna lica. Ne može se osporiti pravo da su i privatna lica u stanju da tumače pravne norme.¹⁴

Tumačenje u krivičnom pravu sa sobom nosi veliku odgovornost na strani onih koji u njemu učestvuju. To proističe iz pozicije krivičnog prava u pravnom sistemu jedne države, jer se njime najdublje i najšire zadire u sferu kolektivnih i individualnih ljudskih prava. Zapravo, krivičnim pravom se, na pravno dozvoljen način, ograničavaju ljudska prava čoveka koja imaju urođeni i nadnacionalni karakter. Dovoljno je ukazati da se pravo na slobodu kretanja može ograničiti određivanjem pritvora ili pak izricanjem kazne zatvora, pravo na privatnost elektronskim nadzorom i prisluškivanjem komunikacije među ljudima itd. Podsećanja radi, u pojedinim državama se i dalje krivičnim pravom može ograničiti pravo na život čoveka propisivanjem mogućnosti za izricanje smrtne kazne. U skladu sa prirodom i sadržajem krivičnog prava na polju njegovog tumačenja koriste se različite vrste i metodi koji su klasifikovani na osnovu različitih kriterijuma. Tako je prema subjektu tumačenje moguće podeliti na: autentično, sudsko i naučno (doktrinarno). Podela metoda tumačenja u krivičnom pravu u skladu je sa njihovom teorijskom klasifikacijom na: jezičko, logičko, istorijsko, teleološko, sistematsko i komparativno. U svakom od ovih metoda tumačenja teži se utvrđivanju pravog smisla krivičnopravne norme uz pomoć znanja i umeća iz oblasti drugih nauka i naučnih disciplina. Podela prema obimu tumačenja uključuje širi (ektenzivan) i uži (restriktivan) pristup u tumačenju krivičnopravnih normi. Bez obzira na potrebu za davanjem šireg ili užeg smisla i značenja krivičnopravnim normama, zakonodavac je odredio granice u njihovom tumačenju u okviru krivičnog zakona (zakonika). Značajno mesto kod tumačenja pripada primeni analogije kao posrednog načina zaključivanja zasnovanog na sličnosti. Ona se pojavljuje kao oblik stvaranja prava (nedozvoljena) i kao način tumačenja prava (dozvoljena). Dozvoljena analogija predstavlja zaključivanje na osnovu sličnosti, čime se omogućava primena krivičnopravnih normi. U tom cilju, zakonodavac u pojedinim odredbama Krivičnog zakonika eksplicitno upućuje na primenu analogije u njihovom tumačenju.

¹⁴ Dimitrijević, D. et al., *Uvod u pravo (opšta teorija o državi i pravu)*, Sven, Niš, 2008, 212.

LITERATURA

- Babić, M., Marković, I., *Krivično pravo. Opšti dio*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2009.
- Bejatović, S., *Pojam, vrste i značaj tumačenja kaznenopravne norme*, U: Zbornik radova, *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009.
- Blagojević, S., *Uvod u pravo*, NIU *Službeni list RCG*, Podgorica, 2003.
- Visković, N., Tumačenje u pravu, *Pravni život*, br. 7–8, Beograd, 1988.
- Dimitrijević, M., Simić, M., *Uvod u pravo*, Bona Fides, Niš, 2001.
- Dimitrijević, D. et al., *Uvod u pravo (opšta teorija o državi i pravu)*, Sven, Niš, 2008.
- Đurđić, V., Analogija i tumačenje kaznenopravne norme, U: Zbornik radova, *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009.
- Kubinjec, J., Važenje prava, *Glasnik advokatske komore Vojvodine*, br. 7–8, Novi Sad, 2012.
- Lukić, R., Košutić, B., *Uvod u pravo*, *Službeni list SCG*, Beograd, 2003.
- Stojanović, Z., *Krivično pravo. Opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2006.
- Stojanović, Z., *Krivičnopravna doktrina i njen značaj u tumačenju pravne norme*, U: Zbornik radova: *Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene*, Beograd, 2009.
- Tasić, Đ., *Uvod u pravne nauke (predavanja)*, Štamparija „Soko”, Beograd, 1938.
- Hart, H. L. A., *Pojam prava (prevod N. Krznarić)*, IC „Cetinje” i CID, Cetinje-Podgorica, 1994.

INTERPRETATION IN CRIMINAL LAW

Ivan Joksić Ph. D.

docent at Faculty of Law and Justice,
University Trade Academy in Novi Sad

Summary

Interpretation of law is an abstract process which goal is to determine the genuine meaning of legal norms. Given the fact that legal norms are set up by the legislator, it is the practitioners who are to accurately and fully establish its will expressed in a particular act of law. The complexity of interpretation of law in a whole is specifically noticeable in the field of criminal law, as it is the most common mean of limitation of human rights. That is why it is essential for the interpreters in criminal law to be careful not to (miss) use the rules of law due to their incomprehension of meanings and significance of terms in criminal norms. To prove that it is not just a theoretical possibility, the data are presented, according to which the Republic of Serbia is to pay millions of dinars to citizens who were illegally held in custody due to them being declared innocent in criminal proceedings. Should we add not just the media, but also "other" pressures to which judicial organs are exposed to daily, it comes as no surprise whatsoever that our country is a frequent "guest" at the European Court of Human Rights in Strasbourg.

By taking into consideration the anticipative extent for his scientific work, as well as the whole complexity and width of issues in the field of interpretation of law, the author has opted to point out the basic determinants of interpretation in criminal law. Thus, defining the term, content and types of interpretation in criminal law will be included. Regarding the fact that freshmen of law schools are introduced to the issues of law interpretation via subject „Introduction to law”, the author will also include the area of a general theoretical determination of interpretation of law.

Keywords: interpretation of law, criminal law norms, dispositions, types and subjects of interpretation

Мср Алекса Радоњић,
сарадник у настави и докторанд на Правном факултету
Универзитета Унион у Београду

ДА ЛИ СУДИЈЕ СТВАРАЈУ ПРАВО?*

Дебата између Харта и Дворкина

САЖЕТАК: Овај рад обрађује једно од питања које је било део „Харт-Дворкинове дебате“. То је питање да ли судије, применом правних начела, стварају или откривају право. Да бисмо дошли до одговора на њега, неопходно је утврдити која је разлика између правних начела и правних правила и у каквом међусобном односу она стоје. Анализом ставова, пре свега Хартових и Дворкинових, о овом питању дошли смо до закључка да је кључна разлика између правних правила и правних начела степен општости и да и правна начела могу доћи у сукоб након којег једно од њих мора престати да важи. Што се тиче односа правних начела и правних правила, може се закључити да су правна начела средство тумачења правних правила. Такође је показано како се применом различитих правних начела на један те исти случај може доћи до различитих, па чак и супротстављених решења. Таква ситуација намеће питање да ли судије, применом правних начела, само откривају или пак стварају право. Питање је нарочито важно у случајевима у којима правна правила не нуде једнозначно или чак било какво решење. У тим ситуацијама сматрамо да судије стварају право у оној мери у којој су слободне да изаберу једно од више правних начела којим ће се водити у доношењу одлуке, јер садржина те одлуке, као што је у раду илустровано примерима из праксе, може значајно да варира у зависности од начела којем су се судије приклониле.

Кључне речи: Харт, Дворкин, правна начела, правна правила

* Рад примљен: 16. 12. 2014. године.

УВОД

Од 1967. године, када је Роналд Дворкин (Ronald Dworkin) у свом чланку „The Model of Rules I”¹ изнео критику правног позитивизма онаквог каквим га је Харт (H. L. A. Hart) представио у свом делу *Појам права*, у правној теорији траје дебата о питањима која су произашла из Дворкинове критике позитивизма и касније из Хартовог постхумно објављеног одговора на Дворкинове замерке његовој теорији.² Питања која су у њиховој расправи отворена понукала су многе правне писце да се укључе у дискусију и у њој дају свој допринос. Признајемо да ни сами нисмо одолели да се не осврнемо на једно од питања које се у овој широкој расправи јавља. То је питање да ли судије стварају право или га само откривају када се, решавајући случајеве у којима су правна правила недоречена и не нуде решење, ослањају на правна начела како би донели одлуку.

Пре него што понудимо одговор на ово централно питање нашег рада, и одаберемо страну у овом сегменту „Харт-Дворкинове дебате”³, у првом делу рада ћемо размотрити шта су заправо правна начела и шта их разликује од правних правила, као и какав је однос правних правила и правних начела. Те разлике и садржина њиховог односа показале се значајнима за откривање одговора на централно питање којем је посвећен овај рад, а које је обрађено у његовом другом делу.

У трагању за одговором на то питање размотрићемо аргументе које Дворкин нуди за своју тврдњу да судије у поменутим ситуацијама не стварају право већ га откривају⁴, и аргументе којима Харт подупире своју тврдњу да судије у таквим ситуацијама стварају право⁵, и на основу анализе тих аргумената одлучити на чију страну у овој расправи стајемо.

I. РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ПРАВНИХ НАЧЕЛА И ПРАВНИХ ПРАВИЛА И ЊИХОВ МЕЂУСОБНИ ОДНОС

Према Дворкину, правна начела представљају стандарде који у себи носе моралне вредности и које суд приликом одлучивања треба да узме у обзир.⁶ Ово последње је посебно битно у ситуацији када су правна начела

¹ Први пут објављено у *The University of Chicago Law Review*, vol. 35, 1967.

² Shapiro, J. S., 2007, The “Hart-Dworkin” Debate: A Short Guide for Perplexed, (<http://ssrn.com/abstract=968657>, 9. 3. 2014), 1.

³ *Истио*.

⁴ Dworkin, R., 1978, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 81.

⁵ Харт, Х., 2013, *Појам права*, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник”, 326–329.

⁶ Dworkin, R., *нав. дело*, 22–26.

у међусобном сукобу. Тада суд примењује оно начело које има већу тежину, при чему начело које је „изгубило битку“ због тога не постаје неважеће, јер начела и не прописују у којим ситуацијама морају бити примењена, већ пружају аргументе за одређено решење, а на суду је да процени који аргументи имају већу вредност у датом случају.⁷ Управо то, према Дворкину, правна начела разликује од правних правила. Наиме, за разлику од начела, правна правила функционишу по принципу „све или ништа“, тј. јасно прописују на које ситуације се примењују, а ако се нађу у међусобном сукобу, оно правило које „изгуби“ мора престати да важи.⁸

Са друге стране, Харт тврди да су кључне разлике између правних начела и правних правила то што начела „упућују на неку сврху, циљ, право, или, вредност“⁹, те се разумеју и као основ, и као оправдање правних правила; као и степен општости начела који је већи од оног који имају правна правила, те могу обухватати већи број правила.¹⁰ Харт, за разлику од Дворкина, сматра да је принцип „све или ништа“ по коме функционишу правила заправо само ствар степена уопштености.¹¹

Такав став брани и Џозеф Раз који чак тврди да правна правила нису стандарди „све или ништа“ и да могу доћи у међусобни сукоб, а да при томе ниједно правило не мора да престане да важи, зато што сваки правни систем има норме које регулишу сукобе правних правила унутар система.¹² Раз то демонстрира на примеру забране нарушавања телесне целовитости других лица.¹³ У правним системима увек постоје правила која забрањују наношење телесних повреда, али истовремено постоје и она правила која у одређеним ситуацијама дозвољавају повреду туђег телесног интегритета. То су примера ради правила о нужној одбрани. Међутим, чини се да Дворкин није имао у виду такав сукоб правних правила. Правила о нужној одбрани представљају изузетак од опште забране наношења телесних повреда. Дворкин сматра да изузеци, иако нису формално, суштински јесу део истог правила.¹⁴ Да бисмо добили целокупну и прецизну слику о неком правилу, морамо имати у виду и све изузетке, који из практичних разлога у стварном животу нису формални део правила, али теорију ништа не спречава да правила прикаже на овај мање практичан, али прецизнији начин.¹⁵

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Харт, Х., *нав. дело*, 315.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² Раз, Ц., 1985, *Правни принципи и границе права*, Домети, 8/1985, 41–43.

¹³ Исто.

¹⁴ Dworkin, R., *нав. дело*, 24–25.

¹⁵ Исто.

Какав се сукоб правних правила онда има у виду када се каже да једно од правила у сукобу мора престати да важи? Чини се да се у виду има случај да у једном правном систему постоје два правила која уређују исту ситуацију на супротан начин, а нису у односу главног правила и изузетка, већ се оба намећу као главно или једино правило. На пример правило А гласи: *поштраживања из уговора о снабдевању електричном енергијом засићаревају у року од годину дана од дана доспелости поштраживања*. Правило Б, са друге стране, гласи: *поштраживања из уговора о снабдевању електричном енергијом не засићаревају*. Јасно је да ова два правила не могу истовремено да важе у истом правном систему, те је неопходно да једно од њих буде стављено ван снаге.

Да би овако схваћено „све или ништа“ својство правних правила било критеријум њиховог разликовања од правних начела, морало би да важи да правна начела могу бити у сукобу, а да једно од њих не мора престати да важи. Заиста, правна начела неретко долазе у сукоб и судије морају да одлуче којем ће од њих дати предност у конкретном случају. То не значи да ће једно од њих бити уклоњено из правног система, већ да се неће применити у датом случају. Али то се дешава када су у сукобу два начела која штите различите вредности.¹⁶ Сукоб правних начела који је упоредив са описаним сукобом правних правила подразумевао би судар два правна начела која се на супротан начин односе према једној те истој вредности. Узмимо за пример начело имовинске санкције које важи у грађанским правима многих земаља. Начело имовинске санкције подразумева да се грађанскоправни деликти санкционишу умањењем имовине лица које је починило деликт.¹⁷ Циљ такве санкције је накнада штете лицу које је деликтом оштећено, а не кажњавање починиоца деликта.¹⁸ Наравно, од овог начела су могућа одступања, па се понекад предвиђају и санкције које се односе на личност лица које је извршило недопуштену радњу (пример такве санкције је јавно извињење), али увек са истим циљем – да се поправи причињена штета.¹⁹ Замислимо да у истом правном систему у којем важи начело имовинске санкције постоји и њему супротно начело. Назовимо га „начелом личне санкције” и нека оно подразумева да су личне санкције правило у грађанском праву, а имовинске изузетак, те да

¹⁶ Као илустрација описаног сукоба правних начела и његових последица могу да послуже два случаја која ће бити изложена у даљем тексту, а још примера се може наћи и у литератури на коју се упућује у фн. 49.

¹⁷ Водинелић В. В., 2012, *Грађанско право, Увод у грађанско право и оштри део грађанског права*, Београд, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, ЈП „Службени гласник”, 41–42.

¹⁸ *Истио*.

¹⁹ *Истио*.

им циљ није само накнада штете настале деликтом већ и кажњавање починиоца деликта. При томе личне санкције означавају оне санкције чији је предмет сама личност лица које је извршило грађанскоправни деликт (пример такве санкције био би дужнички затвор).²⁰ Дакле, и једно и друго начело штите исте вредности, а то су субјективна грађанска права и право на накнаду штете. Али примена једног начела значи да накнада штете нема казнену сврху, а примена другог да има. Оно што је према једном начелу правило, према другом је изузетак. Јасно је да у једном те истом правном систему ова два начела не могу да коегзистирају, јер поводом истих циљева доводе до супротних резултата. Једно од њих би, због тога, морало престати да важи.

Из овога следи да правна начела могу доћи у међусобни сукоб, а да једно од њих не престане да важи, само ако заступају различите вредности односно интересе, односно ако имају различите циљеве. Ако имају исти циљ који штите на међусобно супротне начине, једно од начела мора престати да важи. Насупрот томе, међусобни сукоб правних начела с почетка овог пасуса је у ствари дилема којој од супротстављених различитих вредности, односно циљева треба дати предност у одређеним околностима. Начело које превагне добило је предност у датој ситуацији у односу на друго начело јер су судије сматрале да су околности случаја тако налагале, али у неком другом случају предност би могло да има управо оно друго начело.

Постоји велика сличност између оваквог сукоба начела и односа између главног правила и изузетка. Главно правило важи у свим прописаним ситуацијама. Ипак, у одређеним случајевима над циљем који се жели постићи главним правилом претежу неки други циљеви, па се онда прописују изузеци од главног правила. То не значи да главно правило престаје да важи, већ да се под одређеним околностима оно не примењује. Као илустрација тога може да послужи раније поменута забрана наношења телесних повреда и одступање од ње у случају нужне одбране. Тако Кривични законик предвиђа новчану казну и казне затвора за лица која другима нанесу лаке, односно тешке телесне повреде.²¹ Али исто тако предвиђа и да оно дело које је учињено у нужној одбрани није кривично дело.²² То значи да се наношење лаке или тешке телесне повреде неком лицу неће сматрати кривичним делом, уколико је лака или тешка телесна повреда том лицу нанета у околностима под којима то наношење повреде пред-

²⁰ Исто.

²¹ Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2009 и 104/2013, чл. 121. и 122.

²² Исто, чл. 19.

ставља нужну одбрану. То не значи да правило о кажњавању оних који другоме нанесу лаку или тешку телесну повреду престаје да важи, већ да се у случају нужне одбране чини изузетак од тог правила.

Дакле, ако узмемо да изузеци од неког правила јесу заправо његов део, а не правила у сукобу са главним правилом, онда се под сукобом правних правила подразумева постојање два правила која за идентичну ситуацију прописују супротне последице. Као што смо видели, у сличан сукоб могу доћи и правна начела. То значи да чињеница да одређена норма преживљава сукоб са другом нормом не може да нам послужи као критеријум разликовања правних правила од правних начела.

Поред тога, ако је Дворкин у праву када каже да правна правила прописују и своје изузетке, онда је логично да у једном правном систему нема места за правила супротне садржине, али то онда није нека посебна особина правних правила већ последица њихове прецизности, односно степена уопштености. Правна начела могу доћи у међусобни сукоб (када штите супротстављене вредности), а да ниједно од њих не престане да важи баш због високог степена уопштености. Она једноставно нису довољно прецизна гледе ситуација у којима се примењују па ће зависити од чињеница случаја којем од њих треба дати предност, с обзиром на вредности и циљ који садрже.²³

На основу свега реченог, можемо закључити да, без обзира на то да ли сматрамо да правила функционишу по принципу „све или ништа“ или не, кључна разлика између правних правила и правних начела јесте степен уопштености. Прво, зато што и правна начела у одређеним ситуацијама могу доћи у сукоб после којег једно од њих мора престати да важи. Друго, зато што се „све или ништа“ на крају своди на степен уопштености.

Друга разлика која се чини неспорна јесте та да начела, за разлику од правних правила, обавезно садрже неки циљ или вредност на који упућују. Та разлика помаже да се одреди какав је однос између правних начела и правних правила, што је најбоље показати на конкретним примерима. У овом раду употребићемо два примера да бисмо указали на однос између правних начела и правних правила. Један је из америчке судске праксе, то је случај *Elmer*, на који смо наишли у Дворкиновом делу *Law's Empire*²⁴, а други је из праксе немачког Савезног уставног суда, то је слу-

²³ Раз сматра да не треба увек да превагне оно начело које има, условно речено, важнији циљ. Он примећује да су могући случајеви у којима треба предност дати начелу са слабијим циљем, ако то не штети битно остварењу неког јачег циља, а остварење тог слабијег циља би било доведено у питање ако се не би дала предност његовом начелу. Види Раз, Ц., *нав. дело*, 43.

²⁴ Dworkin, R., 1986, *Law's Empire*, Cambridge, Harvard University Press, 15–20. Случај је познат под називом *Riggs v. Palmer*, али га Дворкин назива *Elmer's case*.

чај *Bürgerschaft*²⁵, са којим смо се сусрели у радовима о утицају људских права на приватно право, али се испоставило да је интересантан и за ову расправу.

У првом случају ради се о извесном Елмеру ком је његов деда тестаментом оставио велики део свог имања.²⁶ Међутим, када се његов деда поново оженио, Елмер се бојао да ће тестамент бити промењен, па је убио свог деду.²⁷ Злочин је откривен и Елмер је осуђен због убиства.²⁸ Пред судом се, потом, поставило питање да ли Елмер има право да наследи свог деду.²⁹ У важећим прописима о тестаментима није писало било шта што се односило на случај да лице које је означено у тестаменту као наследник, убије тестатора.³⁰ То је био узрок неслагања судија које су одлучивале у овом случају. Судија Греј је сматрао да Елмер треба да наследи свог деду јер је то била последња воља тестатора, који је ту вољу исказао у тестаменту састављеном у складу са законом, а важећи закон није садржао ниједну одредбу која би представљала изузетак од тог правила у случају да је наследник убио тестатора.³¹ Постоји више оправдања за примену дословног тумачења закона у овом случају, али за потребе овог рада можда је најважније то да би одузимање права на наслеђивање представљало додатну казну за Елмера, поред оне на коју је већ осуђен.³² У овоме препознајемо начело да нико не може бити кажњен казном која није прописана законом.

Са друге стране, већина судија је одлучила да Елмер нема право да наследи свога деду, водећи се, између осталог, начелом да нико не треба да има могућност да извлачи корист из свога недела.³³

У случају *Bürgerschaft* ради се о пословном човеку који је потписао уговор о зајму са једном банком у износу од тадашњих 100.000 DM.³⁴ Услов који је поставила банка јесте да он обезбеди јемца.³⁵ Тако је његова ћерка, која је тада имала 21 годину, са банком потписала уговор којим се обавезала да ће вратити износ зајма уколико то њен отац не успе.³⁶

²⁵ Smits, J., *Private Law and Fundamental Rights: a Skeptical View*, (http://www.maastrichtuniversity.nl/web/Faculties/FL/2006_maastricht_working_papers.htm, 23. 3. 2014), 6.

²⁶ Dworkin, R., *Law's Empire*, 15.

²⁷ *Истио*.

²⁸ *Истио*.

²⁹ *Истио*.

³⁰ *Истио*, 16.

³¹ *Истио*, 18.

³² *Истио*.

³³ *Истио*, 20.

³⁴ Smits, J., *нав. дело*, 6.

³⁵ *Истио*.

³⁶ *Истио*.

Приликом потписивања, службеник у банци јој је рекао само да потпише уговор јер њему то треба за документацију, те да на себе не преузима неку битну обавезу.³⁷ Треба нагласити да она није имала високо образовање и да је радила као неквалификовани радник у фабрици за прераду рибе за ниску накнаду.³⁸ Када је њен отац банкротирао, банка је затражила од ње да исплати очев дуг.³⁹ Она је то одбила да уради па је дошло до спора.⁴⁰ Највиши суд који је надлежан за грађанскоправне спорове пресудио је у корист банке.⁴¹ Међутим, случај је стигао до Савезног уставног суда. Овај суд је поништио уговор о јемству који је ћерка закључила са банком, јер би извршење тог уговора представљало кршење њеног уставом загарантованог права на слободан развој личности, које мора да се посматра у светлу уставом прописаног начела социјалне државе.⁴² Осим тога, суд је нагласио да када неједнака преговарачка снага међу уговорним странама доведе до уговора који је изузетно оптерећујући за слабију страну у уговору, судови морају да заштите уставом загарантовану приватну аутономију слабије стране користећи се грађанскоправним начелима савесности и поштења и морала.⁴³

На основу ова два случаја можемо закључити да правна начела представљају средство тумачења правних правила и дају контекст у којем правна правила треба посматрати. Тако правило које је било примењиво у случају Елмер посматрано само за себе омогућава да убица наследи своју жртву, али посматрано кроз призму начела да нико не може да се окористи о своје недело, доводи до супротног резултата. У случају *Bürgschaft* уговор о јемству је закључен сагласношћу слободно изражених воља пословно способних лица. Међутим, та аутономија воља је била само формална. Субстантивно, ћерка бизнисмена није имала слободну вољу јер није имала ни информације ни знање на основу којих је могла исправно да процени да ли треба да потпише уговор и које су последице тога. Зато је Савезни уставни суд употребио начело социјалне државе, као и начело савесности и поштења, и направио разлику између формалне и стварне једнакости страна у уговору.

³⁷ *Истио*.

³⁸ Cherednychenko, O., „Subordinating Contract Law to Fundamental Rights: Towards a Major Breakthrough or Towards Walking in Circles?“, у: Grundman, S. (ed.), 2008, *Constitutional Values and European Contract Law*, Netherlands, 38.

³⁹ Smits, J., *нав. дело*, 6.

⁴⁰ *Истио*.

⁴¹ *Истио*.

⁴² Cherednychenko, O., *нав. дело*.

⁴³ Smits, J., *нав. дело*, 6.

Дакле, правна начела јесу средство тумачења правних правила. Као што смо видели, у зависности од тога кроз које правно начело сагледавамо једно правило, значење тог правила може да се мења. Овакав однос правних начела и правних правила намеће питање да ли судија, тумачећи одређено правило кроз призму одређеног начела, заправо ствара право или га само открива. То је централно питање овог рада, којем смо посветили следеће поглавље.

II. ДА ЛИ СУДИЈЕ СТВАРАЈУ ИЛИ ОТКРИВАЈУ ПРАВО?

Није тајна да се Дворкин и Харт ни о овом питању нису слагали. Дворкин је тврдио да судије ни у ком случају не стварају право, чак ни у ситуацијама када прописи не нуде решење за проблем који суд треба да реши, већ да откривају право.⁴⁴ То значи да, према Дворкиновом схватању, право увек нуди решење, само оно понекад није експлицитно наведено. Тада је на судијама да на основу правних начела изведу закључак шта је заправо право у одређеном случају. То не значи да постоји утврђени поступак којим ће се у таквим случајевима утврдити шта право налаже, и сасвим је очекивано да дође до неслагања о том питању.⁴⁵ Међутим, тврди Дворкин, та неслагања нису несугласице шта чинити у одсуству права, већ несугласице о садржини права; то су несугласице о томе шта је право у датом случају.⁴⁶

Са друге стране, Харт истиче да судије у случајевима када правна правила не дају јасно упутство како треба пресудити, ипак стварају право.⁴⁷ Истина је да се они приликом одлучивања у таквим случајевима ослањају на правна начела и на сваки начин морају да оправдају своју одлуку, али у ситуацијама када постоје начела која доводе до супротних исхода, при чему има аргумената за примену и једних и других, а у недостатку унапред утврђеног поступка који уређује којим начелима и када треба дати предност, судије су те које врше избор и у тој мери оне заиста стварају право.⁴⁸

Заиста, на први поглед се Дворкинов став чини лакше одбрањивим. Судија свакако у случајевима у којима правна правила не нуде јасан одговор користи правна начела, која су неспорно део права, како би дошао до

⁴⁴ Dworkin, R., *Taking...*, 81.

⁴⁵ *Истио*.

⁴⁶ Dworkin, R., *Law's Empire*, 39.

⁴⁷ Харт, Х., *нав. дело*, 326–329.

⁴⁸ *Истио*.

решења. Видели смо такав поступак у конкретним примерима. У случају *Елмер* судије су, ослањајући се на начело да нико не може да профитира из свог недела, одлучиле да Елмер нема право да наследи свога деду, иако постојеће правно правило није давало јасно упутство шта треба чинити у случају какав је био пред њима.

Међутим, сетимо се да судије нису биле једногласне поводом питања тога које начело заправо треба узети у обзир. Судија Греј је сматрао да Елмер треба да наследи свога деду. Један од аргумената је био тај да би супротно значило додатно кажњавање Елмера, који је већ осуђен због убиства свога деде, казном која није прописана законом. У суштини, судија Греј, који је остао у мањини, позивао се, између осталог, на начело *nula poena sine lege*. Дакле, да је преовладао његов став, одлука коју би суд донео била би потпуно супротна од оне која је донета. Ако узмемо да судије у оваквим случајевима откривају право, како можемо да будемо сигурни да баш то што је већина у овом случају одлучила заиста и јесте право? Шта би било да је састав већа био другачији и да је став судије Греја наишао на одобравање већине чланова већа? Онда би се сматрало да је оно што су они одлучили заправо право које је требало открити.

Слично је и када посматрамо случај *Bürgschaft*. Једно од запажања које се истиче у коментарима на овај случај јесте да, када се употребљавају основна права и слободе у решавању случајева, а она у суштини имају исту природу као и правна начела⁴⁹, онда често исто право или слобода може да послужи и као аргумент у корист друге стране.⁵⁰ Поред тога, суд је могао да одлучи да су сви уговори о јемству у којима се као јемац појављује члан дужникове породице, који на себе тиме преузима озбиљну финансијску обавезу, нелегални, и то независно од тога да ли је банка обавестила саговорача о свим ризицима или не, ослањајући се на право на породични живот, које је такође загарантовано немачким уставом.⁵¹ Дакле, и у овом случају је суд могао да дође до различитих исхода, позивајући се на различита начела и да убедљиво аргументује своју одлуку. У сваком

⁴⁹ Харт, Х., *нав. дело*, 319, и Dworkin, R., *Taking...*, 27. Заиста се основна права и слободе могу посматрати као начела и из Хартове и из Дворкинове перспективе. Она евидентно поседују висок степен уопштениости, а такође могу доћи у међусобни сукоб, при чему ниједно од њих не престаје да важи. Томе у прилог говори, како богата пракса Европског суда за људска права у Стразбуру, тако и пракса уставних судова. Можда је најпластичнији пример сукоба два основна права, односно слободе, сукоб права на приватност и слободе изражавања. У таквим случајевима суд мора да одмери која од две слободе и у којој мери претеже, имајући у виду конкретне околности. Више о таквим случајевима видети нпр. Рид, К., 2007, *Евројска конвенција о људским правима. Водич за практичаре*, Београд, Београдски центар за људска права.

⁵⁰ Cherednychenko, O., *нав. дело*, 43.

⁵¹ *Истио*, 42.

случају, пратећи Дворкинов став, сматрало би се да је суд открио, а не створио право.

Међутим, када кажемо да нешто откривамо, то значи да је то нешто већ постојало као такво, а ми смо га само пронашли и можемо једино да констатујемо да то што смо открили поседује одређене квалитете. Само смо, дакле, сазнали да одређени предмет постоји и да као такав има одређене објективне квалитете који не зависе од тога ко га је открио. То исто важи и за право. Ако је тачно да судије откривају право, онда не би требало да буде могуће да се у случајевима *Елмер* и *Bürgerschaft* дође до различитих исхода у зависности од тога ко је судија, тачније од тога какав став преовладава у већу. Ако право откривамо онда је оно објективно дато и можемо само да констатујемо шта право налаже. Наравно, неко би могао да каже да постоје грешке и у опажању и у закључивању, те да је због тога могуће доћи до различитих исхода у наведеним случајевима.

Ипак, у оба случаја, а нарочито у случају *Bürgerschaft*, могуће је једнако убедљиво и без грешака у закључивању доћи до различитих исхода. Једнако је смислено рећи да уговоре о јемству где је јемац члан породице треба забранити зато што нарушавају породични живот (из сличних мотива, верујемо, у нашем праву је прописан застој рока застарелости потраживања између супружника док траје брак, или родитеља и деце док траје родитељско право⁵²), као и рећи да су такви уговори дозвољени јер сви уживају аутономију воље те, ако су саговорачи свесни ризика, онда се у њихове одлуке не треба мешати. Једино се треба побринути да они заиста буду обавештени о свим појединостима како би донели информисану одлуку. Одлука дакле не зависи од права које се открива, већ од тога којем ће начелу и којем аргументу судије дати предност. Очигледно је да су судије у датим случајевима правиле избор између понуђених решења слободно, ослањајући се на свој осећај за то шта је право и шта је праведно и где је равнотежа између супротстављених интереса. Очигледно је да је било могуће доћи и до другачијих или чак супротних, а одбрањивих одлука да је однос гласова у већима био другачији, и да би те одлуке једнако биле право као и оне које су донете.

На основу таквих запажања убедљивија је тврдња да судије ипак, у случајевима у којима правна правила не нуде недвосмислена решења или не нуде било каква решења, ослањајући се на правна начела у извесној мери стварају право, од тврдње да га у таквим околностима откривају.

⁵² Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, *Службени лист СЦГ*, 1/2003, чл. 381. ст. 1. т. 1–2. Закона.

ЗАКЉУЧАК

У првом делу овог рада, показали смо, верујемо, да се правна начела од правних правила разликују пре свега по степену уопштености. Било да изнета аргументација да је сукоб правних правила, који Дворкин, по свему судећи, има у виду, могућ и код правних начела, буде прихваћена или не, опет се као суштинска разлика између правних правила и правних начела намеће степен општости. Ако прихватимо поменути аргументацију, онда и правна начела могу доћи у сукоб после којег једно од њих мора престати да важи. Стога преостаје само степен општости као разлика између начела и правила. Ако се ипак прихвати Дворкинова тврдња да начела, за разлику од правила, не могу доћи у такав сукоб после којег једно од начела престаје да важи, опет се степен општости намеће као кључна разлика између њих и правних правила. То стога што правна правила прецизно предвиђају ситуације на које се примењују и прецизно их уређују, што није случај са правним начелима. Али то је последица степена општости као особине, а не особина за себе. Друго битно својство правних начела је то што она у себи увек садрже извесне вредности, те служе за тумачење правних правила, нарочито у ситуацијама када су ова друга недоречена и не нуде решење за случај који треба решити.

У другом делу рада смо, након анализе аргумената којима су иза својих тврдњи стали Харт и Дворкин, одлучили да се приклонимо Хартовом ставу да судије ипак стварају право када доносе одлуке у случајевима у којима једино могу да се ослоне на правна начела. То смо учинили зато што смо сматрали да такав став једноставно више одговара ономе што се уистину дешава када правна правила остану нема или недоречена, а суд мора да реши случај. Ако кажемо да нешто откривамо, онда то значи да сазнајемо за постојање нечега и за његове особине које су објективно дате. Можемо само да констатујемо да нешто постоји и да има одређене особине. Откривање је опис чињеничног стања. Оно што се открије је такво какво јесте без обзира на то ко га је открио. Зато, ако судије откривају право када користе правна начела за доношење одлуке у ситуацијама када правна правила не нуде решење или нису јасна, не би требало да могу да дођу до различитих решења која једнако убедљиво могу да се аргументују. Ако откривају право, онда морају увек доћи до истог решења. Онда решење не сме да зависи од схватања и убеђења судија који доносе одлуку. На примерима из праксе смо видели да то ипак није тако. Видели смо да судије могу, користећи се различитим правним начелима, једнако убедљиво да заступају супротне ставове о томе како треба решити неки случај. Тако право постаје оно за шта се определи већина судија у већу. Зато сматрамо да је Харт у праву када тврди да судије у извесној мери стварају право.

На крају треба нагласити да је питање које се поставља у овом раду само питање правилног описа онога што судије иначе раде и што ће радити докле год буду имале обавезу да одлуче у случајевима који су пред њима, без обзира на то да ли постоји правно правило које је примењиво на дати случај или не. Стајање на Хартову или Дворкинову страну у овој ствари неће променити чињеницу да ће се судије у описаним ситуацијама често ослонити на правна начела како би пронашле решење у конкретном случају. Стајање на Хартову или Дворкинову страну одредиће само то да ли смо оно што судије чине у таквим случајевима назвали правим именом или не.

ЛИТЕРАТУРА

- Cherednychenko, O., „Subordinating Contract Law to Fundamental Rights: Towards a Major Breakthrough or Towards Walking in Circles?“, у: Grundman, S. (ed.), 2008, *Constitutional Values and European Contract Law*, Netherlands.
- Dworkin, R., 1978, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press.
- Dworkin, R., 1986, *Law's Empire*, Cambridge, Harvard University Press.
- Харт, Х., 2013, *Појам њрава*, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“.
- Раз, Ц., 1985, „Правни принципи и границе права“, *Домети*, 8/1985.
- Shapiro, J., S., 2007, The “Hart-Dworkin” Debate: A Short Guide for Perplexed, (<http://ssrn.com/abstract=968657>, 9. 3. 2014).
- Smits, J., Private Law and Fundamental Rights: a Skeptical View, (http://www.maastrichtuniversity.nl/web/Faculties/FL/2006_maastricht_working_papers.htm, 23. 3. 2014).
- Водинелић, В. В., 2012, *Грађанско њраво, Увод у грађанско њраво и ојшњи део грађанског њрава*, Београд, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, ЈП „Службени гласник“.

DO THE JUDGES CREATE LAW?

Aleksa Radonjić
Master of Laws

Summary

This paper analyzes one of the issues that were part of the Hart-Dworkin debate. This is an issue whether the judges, by applying legal principles, create or discover the law. In order to get an answer, it is necessary to determine where the difference between legal principles and legal rules is, and what is their relationship. By analyzing the viewpoints, in

particular Hart's and Dworkin's, we come to the conclusion that a key difference between legal rules and legal principles is the level of generality and that legal rules may be in a conflict, after which one of them shall cease to exist. As far as the relationship between legal principles and legal rules is concerned, we may conclude that legal principles are the mean of interpretation of legal rules. It is also demonstrated how application of different legal principles to the same case may result in different, even controversial solutions. This situation imposes a question whether the judges, by applying the legal principles, only discover or create law. This issue is especially important in cases where the legal rules do not offer single or any solution. In these situations we think that the judges create law to the extent to which they are free to choose one of the several legal principles that lead them in decision making, since the content of this decision, as it was illustrated in this paper through the examples from the practice, may occasionally differ, depending on the principle to which the judges opted for.

Keywords: Hart, Dworkin, legal principles, legal rules

Danko Ukropina,
advokat u Novom Sadu

OBAVEZE I PRAVA POSREDNIKA U PROMETU NEPOKRETNOSTI I ZAKUPU NEPOKRETNOSTI*

SAŽETAK: Motiv za pisanje ovog članka je aktuelnost Zakona o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti (objavljen u *Službenom glasniku RS* br. 95/2013 dana 31. 10. 2013) a čije najvažnije odredbe su tek počele ili tek treba da počnu da se primenjuju i potreba da se istaknu neka pozitivna zakonska rešenja i ukaže na nedostatak i nedorečenost pojedinih odredbi.

Ključne reči: posredovanje, posrednik, nalogodavac, posrednička naknada, troškovi, registar posrednika, nepokretnost

UVOD

Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti (*Službenom glasniku RS*, br. 95/2013) u daljem tekstu Zakon, propisuje norme o načinu i uslovima obavljanja poslova posredovanja u prometu ili zakupu nepokretnosti u Republici Srbiji. Ovim Zakonom se određuje i ko vrši nadzor da li lica (preduzetnici ili privredna društva) koja obavljaju delatnost posredovanja u prometu ili zakupu nepokretnosti to čine u skladu sa odredbama ovog Zakona.

Zakon je objavljen u *Službenom glasniku RS* broj 95/2013 dana 31. 10. 2013. i stupio je na snagu dana 8. novembra 2013. s tim što su neke odredbe ovog Zakona počele da se primenjuju od novembra 2014. godine (odnose se

* Rad primljen 9. 12. 2014. godine.

na stručni ispit za posrednike), a odredbe koje će početi da se primenjuju po isteku 18 meseci od dana stupanja na snagu ovog Zakona odnose se na Registar posrednika i obavezu posrednika da se osigura od odgovornosti za štetu koju eventualno prouzrokuje nalogodavcu svojim (ne)radom.

Ovaj Zakon se eksplicitno odnosi na poslove posredovanja u prometu i na poslove posredovanja u zakupu nepokretnosti, ali se ovi poslovi mogu obavljati samo uz poznavanje i primenu i odredbi drugih zakona koji regulišu prava na i u vezi sa nepokretnosti, vrste pravnih poslova povodom prava na nepokretnosti, formu zaključenja određenih pravnih poslova, ko mogu biti ugovorne strane i/ili punomoćnici ugovornih strana i poslovnu sposobnost učesnika u takvim pravnim poslovima. Najznačajni od tih zakona su Zakon o prometu nepokretnosti (*Službeni glasnik RS*, br. 42/98 i 111/09) i Zakon o obligacionim odnosima (*Službeni glasnik SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89 – USJ i 57/89 i *Službeni glasnik SRJ*, broj 31/93).

POSREDOVANJE

Čl. 3. t. 1. Zakona propisana je sledeća definicija:

„...*posredovanje u prometu i zakupu nepokretnosti* je delatnost koja obuhvata poslove pronalaženja radi dovođenja u vezu sa nalogodavcem druge ugovorne strane, koja bi sa njim pregovarala o zaključenju, odnosno zaključila ugovor o prometu ili zakupu nepokretnosti, a koji se obavljaju uz novčanu naknadu (u daljem tekstu: *posredovanje*)...”

T. 2. istog člana, propisano je da je posrednik:

„...*posrednik* je privredno društvo, odnosno preduzetnik koji ima sedište u Republici Srbiji i koji je upisan u Registar posrednika...”

Posredovanje

Posao posredovanja se sastoji u tome da posrednik po *nalogu* (zahtevu, narudžbi) *nalogodavca* (naručioca posla) pokušava da pronađe odgovarajuću nekretninu koja odgovara uslovima iz naloga i vlasnika te nekretnine dovede u vezu sa nalogodavcem radi pregovora o prometu (prodaja, zamena) ili zakupa te nepokretnosti, ili da po *nalogu nalogodavca* pronađe i dovede u vezu radi pregovora sa nalogodavcem lice koje je zainteresovano za kupovinu ili zakup nalogodavčeve nekretnine.

Dakle, obaveza posrednika je da dovede u vezu dve ugovorne strane (prodavca i kupca / učesnike u zameni ili zakupodavca i zakupca) koje će pristupiti pregovorima o prodaji ili zakupu nepokretnosti u okvirima nalogom definisanih uslova a ne zaključenje takvog ugovora.

Zakonom je predviđeno da se posredovanje obavlja uz naknadu, tako da se stiče utisak da je plaćanje naknade bitan uslov za postojanje posredovanja (čl. 3. st. 1. t. 1. u delu „...a koji se obavljaju uz novčanu naknadu...”), međutim takvo određenje je u suprotnosti sa odredbama istog Zakona koje propisuju pod kojim uslovima postoji obaveza plaćanja naknade nalogodavca posredniku.

Naime, čl. 20. st. 1. i 2. propisano je da:

„Posrednik stiče pravo na posredničku naknadu u momentu zaključenja ugovora za koji je posredovao, osim ako posrednik i nalogodavac nisu ugovorili da se pravo na posredničku naknadu stiče u momentu zaključenja predugovora za koji je posrednik posredovao.

Posrednik ne može zahtevati delimično plaćanje posredničke naknade unapred, odnosno pre zaključenja predugovora, odnosno ugovora za koji je posredovao u skladu sa st. 1. ovog člana.”

Iz ove odredbe nedvosmisleno proizilazi da posredovanje kao pravni posao i to ugovorni odnos između nalogodavca i posrednika postoji i bez plaćanja posredničke naknade, tako da bi pravilna definicija umesto „...a koji se obavljaju uz novčanu naknadu...” bila ...uz obavezu ugovaranja posredničke nagrade koja se isplaćuje pod uslovima predviđenim ovim Zakonom.

Ovo je potrebno istaći da ne bi bilo nedoumica da li posredovanje u smislu ovog Zakona postoji kao pravni posao između nalogodavca i posrednika i bez sticanja Zakonom predviđenih uslova za isplatu posredničke nagrade. Zaključenje ugovora o prometu ili zakupu nepokretnosti nije bitan (neophodni, sastavni) deo posredovanja, već njegova posledica.

Smatram da u prilog ovakvom stavu i tumačenju citiranih odredbi Zakona ide i sledeća odredba Zakona o obligacionim odnosima:

„Čl. 813: Ugovorom o posredovanju obavezuje se posrednik da nastoji naći i dovesti u vezu sa nalogodavcem lice koje bi s njim pregovaralo o zaključenju određenog ugovora, a nalogodavac se obavezuje da mu isplati određenu naknadu, ako taj ugovor bude zaključen.”

Posrednik

U Republici Srbiji posredovanje u smislu ovog Zakona obavljaju pravna lica i preduzetnici koji imaju sedište na teritoriji Republike Srbije i koja su upisana u Registar posrednika koje vodi ministarstvo nadležno za poslove trgovine (u daljem tekstu Ministarstvo). Pravo na obavljanje ove delatnosti stiče se danom donošenja rešenja o upisu u Registar posrednika, jer se taj datum smatra i danom upisa.

Da bi pravno lice ili preduzetnik bilo registrovano za obavljanje poslova posredovanja mora ispuniti sledeće uslove propisane Zakonom:

1. **da** preduzetnik ili najmanje jedno fizičko lice koje osniva privredno društvo, odnosno drugi član privrednog društva, ili najmanje jedan zaposleni, odnosno **najmanje jedno lice** koje je angažovano van radnog odnosa (u daljem tekstu: angažovano lice) kod preduzetnika ili u privrednom društvu **ima položen stručni ispit** propisan Zakonom. Angažovano lice ne može obavljati poslove ili usluge posredovanja za dva ili više posrednika osim uz pisanu saglasnost svih posrednika koji učestvuju u tom poslu i ako su nalogodavci i lica koja će eventualno zaključiti posredovani posao sa nalogodavcima obavješteni o tome. Druga lica koja nemaju položen stručni ispit a zaposlena su u privrednom društvu ili kod preduzetnika registrovanog za obavljanje poslova posredovanja nemaju pravo da obavljaju te poslove niti da vrše usluge te vrste.
2. Uslov za polaganje stručnog ispita je da fizičko lice ima prebivalište na teritoriji RS i najmanje IV stepen stručne spreme.
3. **Da** posrednik sa društvom za osiguranje koje ima sedište u Republici Srbiji **ima važeći ugovor o osiguranju od odgovornosti za štetu** koja bi mogla nastati za nalogodavca **zbog neispunjenja posrednikovih ugovornih obaveza** preuzetih ugovorom o posredovanju **i obaveza posrednika propisanih Zakonom** prema nalogodavcu.
4. Zakonom propisana minimalna svota osiguranja iznosi 15.000,00 EUR u dinarskoj protivvrednosti po jednom osiguranom slučaju, odnosno ukupno minimalno 45.000,00 EUR u dinarskoj protivvrednosti za sve odštetne zahteve u jednoj godini osiguranja.
5. **Da posredovanje obavlja u odgovarajućem poslovnom prostoru** sa odgovarajućom opremom, koji ispunjavaju minimalne tehničke uslove i koji su funkcionalno izdvojeni od stambenog prostora. Iz ovakve zakonske formulacije proizilazi da se posredovanje može obavljati, ne samo u poslovnom prostoru namenjenom kancelarijskom poslovanju, već i u stambenom prostoru (stanu, delu stana, porodičnoj stambenoj zgradi ili njenom delu) pod uslovom da prostorije u kojima se obavlja delatnost posredovanja ispunjavaju minimalne tehničke uslove i da su funkcionalno izdvojene od dela koji se koristi za stanovanje.

UGOVOR O POSREDOVANJU

Posrednik vrši posredovanje za račun nalogodavca na osnovu ugovora o posredovanju u prometu, odnosno zakupu nepokretnosti (u daljem tekstu: ugovor o posredovanju). Ugovor o posredovanju zaključuju nalogodavac ili punomoćnik nalogodavca, s jedne, i posrednik sa druge strane.

Nalogodavac može biti u slučaju posredovanja u prometu nepokretnosti: prodavac, kupac i, iako Zakonom nije predviđeno, učesnik u razmeni nepokretnosti, a u slučaju posredovanja u zakupu nepokretnosti zakupodavac ili zakupac.

Ugovor o posredovanju mora biti zaključen u pismenoj formi, ili u elektronskom obliku u skladu sa zakonom kojim se uređuje elektronska trgovina.

Ugovor o posredovanju kojim se uređuju međusobna prava i obaveza, posrednika i nalogodavca, mora obavezno da sadrži podatke o posredniku (pun naziv, sedište i bliža adresa, matični broj, PIB i broj tekućeg računa i kod koje banke se vodi i broj pod kojim je upisan u Registar posrednika), nalogodavcu, vrsti i bitnim elementima pravnog posla u cilju čijeg zaključenja posrednik posreduje, o visini, načinu i roku plaćanja posredničke naknade, roku važenja ugovora i vrsti i visini troška dodatnih usluga, ukoliko su ugovorene.

OBAVEZE POSREDNIKA PROPISANE ZAKONOM

Obaveze posrednika u posredovanju mogu se podeliti u dve vrste: obaveze posrednika prema nalogodavcu i obaveze posrednika prema trećem licu.

Obaveze posrednika prema nalogodavcu

Zakon taksativno propisuje koje obaveze posrednik ima prema nalogodavcu. Ove obaveze posrednika se ne mogu isključiti ugovorom o posredovanju i obaveza su posrednika i u slučaju da nisu predviđene ugovorom o posredovanju. Ove obaveze zavise od vrste pravnog posla za koji se posreduje.

Posrednik ima obavezu da:

1. nastoji da nađe i dovede u vezu s nalogodavcem lice radi zaključivanja pravnog posla koji je predmet ugovora o posredovanju;

2. nalogodavcu da objektivno mišljenje o ceni nepokretnosti ili iznosu zakupnine nepokretnosti u skladu sa njenim karakteristikama, prilikama na tržištu, kao i drugim relevantnim okolnostima;

3. izvrši uvid u isprave kojima se dokazuje pravo svojine ili drugo stvarno pravo na nepokretnosti čiji promet, odnosno zakup je predmet posredovanja, i upozori nalogodavca naročito na:

- a) moguće rizike u vezi sa upisom predmetne nepokretnosti u registre nepokretnosti;
- b) upisana prava, odnosno terete na predmetnoj nepokretnosti;
- c) postojanje prava preče kupovine i ograničenja u pravnom prometu u skladu sa posebnim propisima;

4. obavi potrebne radnje radi prezentacije nepokretnosti na tržištu, postavi oglas u vezi sa prometom, odnosno zakupom nepokretnosti na odgovarajući način i izvrši sve druge radnje dogovorene ugovorom o posredovanju koje prelaze uobičajenu prezentaciju, a za šta ima pravo na posebne, unapred iskazane troškove;

5. omogući pregled nepokretnosti;

6. posreduje u pregovorima i nastoji da dođe do zaključivanja ugovora;

7. čuva podatke o ličnosti nalogodavca i po pisanom nalogu nalogodavca čuva kao poslovnu tajnu podatke o nepokretnosti u vezi sa čijim prometom, odnosno zakupom posreduje, ili u vezi s tom nepokretnosti ili s poslom za koji posreduje;

8. obavesti nalogodavca o svim okolnostima od značaja za predmetni posao koje su mu poznate ili mu moraju biti poznate.

Ove obaveze su predviđene čl. 16. Zakona. Smatram da, iako to Zakonom nije propisano, posrednik ima obavezu da proveri da li je nepokretnost povodom koje se vrši posredovanje upisana u list nepokretnosti koji vodi Republički geodetski zavod – Služba za katastar nepokretnosti, i ako jeste, da izvrši uvid u list nepokretnosti u koji je nepokretnost upisana i na taj način se uveri u tačnost podataka koje je dobio bilo od nalogodavca bilo od lica kojeg je pronašao postupajući po nalogu za posredovanje. Ovaj stav zasnivam na čl. 19. Zakona koji propisuje obavezu posrednika da u obavljanju posredovanja, odnosno drugih radnji u vezi sa poslom koji je predmet posredovanja, mora postupati sa pažnjom dobrog privrednika. Podaci koje sadrži list nepokretnosti su javni podaci, dostupni svakom licu bez obaveze dokazivanja pravnog ili bilo kog drugog interesa za dobijanje tih podataka i dostupni su bez plaćanja taksi ili naknada.

Ugovorom o posredovanju se mogu ugovoriti i druge obaveze posrednika, jedino ograničenje je da te obaveze ne mogu biti u suprotnosti sa važećim obavezujućim pravnim normama.

Jedna od takvih obaveza za koju Zakon (čl. 25) predviđa da mora biti izričito navedena u ugovoru o posredovanju jeste obaveza posrednika da na zahtev nalogodavca trećem licu ne otkriva identitet nalogodavca, a ta obaveza može trajati najduže „do zaključenja posredovanog pravnog posla” (pod navodnicima je zakonski tekst i smatram da nije pravno korektan jer nalogodavčev identitet životno mora biti otkriven neposredno pre zaključenja posredovanog pravnog posla, dakle pre potpisivanja ugovora, a tada se može desiti da treće lice iz subjektivnih razloga, dakle zbog ličnosti nalogodavca, odustane od zaključenja ugovora koji je do tada želeo. Smatram da je pravno korektna formulacija umesto reči koje su gore date pod navodnicima, do momenta pristupanja zaključenju posredovanog pravnog posla).

Obaveza posrednika prema trećem licu

Obaveza posrednika u vezi sa posredovanjem pravnim poslom koji je Zakonom predviđen (čl. 18) i koju je nepotrebno navoditi u ugovoru o posredovanju jer se ne može isključiti voljom posrednika i nalogodavca, odnosi se na način i sadržinu javnog oglašavanja posrednika koje se odnosi na posredovani pravni posao tako što je kao obaveza propisano da posrednik, u oglasu koji objavljuje u sredstvima javnog informisanja ili na mestima gde je dozvoljeno oglašavanje poslovnih informacija i u posrednikovom poslovnom prostoru, mora navesti svoje poslovno ime i broj pod kojim je upisan u Registar posrednika i podatke o ceni, lokaciji, površini i strukturi nepokretnosti.

Podaci ne moraju biti topografski apsolutno tačni, a u oglasu naveden iznos cene podložan je izmeni tokom pregovora, jer u protivnom bi se umanjio interes nalogodavca za davanje i posrednika za prihvatanje naloga za posredovanje (treće lice bi se direktno obraćalo nalogodavcu) a oglašena cena bi u stvari predstavljala ponudu.

Ovde treba istaći da je Zakonom posredniku zabranjeno oglašavanje u vezi sa nepokretnosti za čiji promet, odnosno zakup nema zaključen ugovor o posredovanju, odnosno ugovor o potposredovanju.

Još jednu obavezu posrednika koja postoji prema nalogodavcu i prema trećem licu (u ovom slučaju Republici Srbiji) po sili zakonskih propisa, čl. 21. Zakona formulisana je ovako:

„Račun za izvršene usluge posrednik može ispostaviti u skladu sa ugovorom o posredovanju.”

S obzirom da su posrednici obavezni da imaju fiskalnu kasu, ova odredba Zakona je besmislena jer je posrednik dužan (obavezan) da račun izda u skladu sa odredbama Zakona o fiskalnim kasama.

Posrednik je dužan da vodi evidenciju o posredovanju koja sadrži podatke o ugovorima o posredovanju iz čl. 15. Zakona i ugovorima o potposredovanju iz čl. 29. Zakona, a naročito podatke o nalogodavcu, nepokretnosti čiji promet, odnosno zakup je predmet posredovanja, ishodu posredovanja i posredničkoj naknadi. I ova evidencija ima za svrhu olakšavanje kontrole poslovanja posrednika od strane državnih organa a ne zaštitu nalogodavca.

Obaveza posrednika propisana čl. 28. Zakona odnosi se na obaveze posrednika povodom opštih uslova poslovanja posrednika. Naime, posrednik je dužan da odredi opšte uslove poslovanja po kojima radi i da te uslove poslovanja istakne na vidnom mestu u svom poslovnom prostoru. Opšti uslovi poslovanja su po samom Zakonu sastavni deo ugovora o posredovanju. Iz ovakve zakonske formulacije nesumnjivo proizilazi posrednikova obaveza (iako Zakonom nije predviđena) da nalogodavcu pruži na uvid i rastumači opše uslove poslovanja pre zaključenja ugovora o posredovanju.

Opšti uslovi poslovanja naročito sadrže:

- 1) iznos posredničke naknade, odnosno način određivanja iznosa posredničke naknade;
- 2) opis poslova koje je posrednik dužan da obavi u zamenu za posredničku naknadu;
- 3) vrstu i visinu troškova za dodatne usluge.

U navedenoj tački 3) zakonodavac je propustio da doda reči ... i pod kojim uslovima se isti plaćaju... a ovo stoga što je Zakon izričito predvideo da se naknada dodatnih troškova izričito ugovara i da iznos tih troškova ne može biti veći od ugovorene ili uobičajene posredničke naknade. Takođe, Zakon nije predvideo da li se radi o naknadi realnih troškova za dodatne usluge, ili se oni mogu predvideti i u paušalnom iznosu.

POTPOSREDOVANJE

Zakon (čl. 29) dozvoljava mogućnost posredniku da deo ili sva svoja prava i obaveze koje po ugovoru o posredovanju ima prema nalogodavcu prenese na drugog posrednika (u daljem tekstu: potposrednik (definicija iz Zakona)), samo uz izričitu saglasnost nalogodavca izraženu u ugovoru o posredovanju. Prenos svih ili dela obaveza sa posrednika na potposrednika vrši se ugovorom između njih i taj ugovor mora biti zaključen u pisanom ili elektronskom obliku uskladu sa kojim se uređuje elektronska trgovina. Posrednik je po Zakonu dužan da nalogodavcu preda kopiju ugovora o potposredovanju u roku od 3 dana od dana zaključenja tog ugovora.

Lice sa kojim posrednik zaključuje ugovor o potposredovanju mora biti upisano u Registar posrednika.

Ugovor o potposredovanju obavezno sadrži način i uslove prenosa prava i obaveza iz ugovora o posredovanju sa posrednika na potposrednika, isplate posredničke naknade i otkaza ugovora o potposredovanju. Jasno je da nalogodavac nema nikakvih obaveza prema potposredniku (sem u slučaju nalogodavčeve jasno izražene volje, date u formi potrebnoj za zaključenje ugovora o posredovanju, da neku takvu obavezu prihvata) i da se nalogodavčeva prava ovim ugovorom ne mogu umanjiti niti obaveze uvećati u odnosu na već utvrđena prava i obaveze iz ugovora o posredovanju.

Odredbu Zakona da se davanje saglasnosti nalogodavca posredniku da angažuje potposrednika treba shvatiti šire od propisane (...„u ugovoru o posredovanju”), tj. da se takva saglasnost može dati i posle zaključenja ugovora o posredovanju, ali u formi propisanoj za taj ugovor.

Iako Zakon ne predviđa takvu mogućnost, smatram da nalogodavac ovu svoju saglasnost može uvek povući uz obavezu da posredniku naknadi stvarnu štetu u slučaju da je ugovor o potposredovanju zaključen pre povlačenja saglasnosti o pravu posrednika da zaključi ugovor o potposredovanju. Takođe, smatram da, ukoliko u saglasnosti koju je dao nalogodavac nije naveden pun naziv potposrednika, nalogodavac može svoju saglasnost povući onog momenta kada sazna koje lice je angažovano kao potposrednik, bez obrazloženja i bez ikakve obaveze naknade eventualne štete.

OBAVEZE NALOGODAVCA

Obaveze nalogodavca prema posredniku mogu se takođe podeliti u dve vrste: obaveze nalogodavca predviđene Zakonom i ugovorene obaveze.

Obaveze nalogodavca

Obaveze nalogodavca propisane su čl. 23. Zakona.

Obaveza nalogodavca predviđena čl. 23. st. 1. t. 1. koja glasi da je nalogodavac dužan „obavestiti posrednika o svim okolnostima koje su od značaja za obavljanje posredovanja” uopštena je i nedovoljno definisana, jer okolnosti koje su od značaja za sam posao posredovanja, kao i za posredovani posao Zakon bi morao u potpunosti regulisati, da ne bi dolazilo do nesporazuma i različitih tumačenja koja bi mogla dovesti do toga da nalogodavac posrednika obavesti o svemu i svačemu a da oboje propuste neku bitnu okolnost, npr. da li se nepokretnost predaje u posed trećem licu slobodna od stvari ili ne. Nesumnjivo je da su okolnosti od značaja za posredovani pravni posao bitni elementi posredovanog ugovora a koji su predviđeni zakonima koji regulišu taj ugovor.

Jedna od obaveza nalogodavca je da posredniku da na uvid originale isprava koje dokazuju njegovo pravo na nepokretnosti koja je predmet prometa, i da upozori posrednika na sve upisane i neupisane terete koji postoje na nepokretnosti (t. 2). Ova obaveza može imati smisla u slučaju da je nalogodavac vlasnik nepokretnosti ili nosilac prava plodouživanja nepokretnosti (ili njihov punomoćnik), a nepokretnost koja je predmet posredovanog posla nije upisana u list nepokretnosti ili da nalogodavac u momentu zaključenja ugovora o posredovanju nije upisan kao vlasnik/nosilac prava plodouživanja. Ukoliko je nepokretnost upisana u list nepokretnosti obaveza je posrednika da se uvidom u list nepokretnosti uveri u postojanje (i nepostojanje) svih relevantnih prava, tereta i ograničenja na nepokretnosti koja je predmet posredovanog posla. Ukoliko je nalogodavac kupac ili zakupac nepokretnosti, ova obaveza o predaji na uvid originalnih isprava je besmislena.

T. 3. koja predviđa da je nalogodavac dužan da posredniku i licu zainteresovanom za zaključenje pravnog posla omogući razgledanje nepokretnosti, na dogovoreni način i u dogovoreno vreme takođe predstavlja okolnost koja je od značaja za posredovanje, s tim što ne predstavlja neophodan uslov ni za postojanje ugovora o posredovanju niti neophodan uslov za zaključenje posredovanog pravnog posla, jer se posredovani pravni posao može zaključiti bez razgledanja nepokretnosti. Na primer, razgledanje njive kao poljoprivrednog zemljišta je u većini slučajeva nepotrebno.

T. 4. predviđa da je nalogodavac dužan obavestiti posrednika o svim bitnim podacima o nepokretnosti, što posebno uključuje tačne podatke o ceni, lokaciji, strukturi nepokretnosti i dr. Ovde je važno istaći da je topografski tačno označenje lokacije bitan uslov tj. obaveza nalogodavca, za razliku od obaveze posrednika prilikom oglašavanja nepokretnosti gde topografski tačno označenje nepokretnosti nije neophodno.

T. 5. predviđa da je obaveza nalogodavca da posredniku preda overene kopije svih isprava kojima dokazuje pravo svojine na nepokretnosti koja je predmet posredovanja, prilikom zaključenja posredovanog pravnog posla – predugovora ili glavnog ugovora u vezi sa prometom ili zakupom nepokretnosti. Ovakva obaveza nema pravnog opravdanja. Ukoliko je predmet posredovanog pravnog posla prenos prava svojine, posedovanje originalnih dokumenta ili overenih fotokopija istih je od značaja samo u slučaju da vlasništvo prodavca nije upisano u nadležni RGZ SKN iz razloga što valjan i potpun zahtev za upis nije podnet, ili nepokretnost nije upisana u nadležni RGZ SKN neophodno je sticaocu prava svojine, pa obaveza nalogodavca da preda ta dokumenata postoji prema sticaocu a ne prema posredniku.

T. 6. predviđa da je nalogodavac dužan da isplati posredniku ugovorenu posredničku naknadu i, ako je to posebno ugovoreno, nadoknadi posredniku druge troškove nastale tokom posredovanja; ranije je ukazano da ova obaveza nalogodavca ne postoji ako do zaključenja posredovanog posla nije došlo tako da ova obaveza ne predstavlja bitan deo ugovora o posredovanju, već ugovaranje te obaveze, a nije zabranjeno ni ugovaranje obaveze trećeg lica koje zaključuje posredovani pravni posao, da isplati posredniku posredničku naknadu, ukoliko je treće lice sa tim upoznato i takvu obavezu na sebe prihvatiti.

T. 7. predviđa da je nalogodavac dužan obavestiti posrednika o svim promenama u vezi sa posredovanim poslom, a posebno o promenama u vezi sa pravima na nepokretnosti, rokovima i cenom, a sve u roku od tri dana od dana nastale promene.

St. 2. predviđa da ako nalogodavac da nalog za posredovanje ili zaključiti ugovor o posredovanju protivno načelu savesnosti i poštenja, dužan je da na-

doknadi troškove nastale tokom posredovanja, koji ne mogu biti veći od ugovorene posredničke naknade za posredovani posao.

Kod prava i obaveza nalogodavca koje su predviđene Zakonom važno je ukazati još na **ništavost** ugovaranja **obaveze** nalogodavca da **pristupi pregovorima**, koju reguliše čl. 24. Ova odredba predviđa da nalogodavac ne mora da pristupi pregovorima koje je posrednik omogućio niti je u obavezi da zaključi posredovani pravni posao. Ukoliko bi takva obaveza nalogodavca bila ugovorena ugovorom o posredovanju, Zakon propisuje da je ta odredba ugovora ništava (pravna posledica ništavosti je da se smatra da odredba koja je ništava nikada nije postojala).

U čl. 26. Zakon se dozvoljava da nalogodavac i posrednik ugovorom o posredovanju izričito ugovore klauzulu o **ekskluzivnom posredovanju**. Ovom klauzulom se nalogodavac obavezuje posredniku da u ugovorenom roku neće angažovati drugog posrednika u vezi sa određenom nepokretnosti. Ukoliko bi u vremenskom roku predviđenom klauzulom o ekskluzivnom posredovanju nalogodavac zaključio pravni posao u vezi sa konkretnom nepokretnošću uz posredovanje drugog posrednika, nalogodavac je dužan da posredniku sa kojim je ugovorio ekskluzivno posredovanje isplati iznos ugovorene posredničke naknade na ime naknade štete. Zakonom je propisana obaveza posrednika da nalogodavca upozori na značenje i pravne posledice ove klauzule.

Iako smatram da nema razloga da se odredba o ekskluzivnom posredovanju ne može ugovoriti za konkretnu vrstu posredovanog posla (na primer za kupovinu nepokretnosti na određenoj teritoriji i u određenom cenovnom rasponu) a ne samo za konkretnu nepokretnost, ovakvo ugovaranje Zakonom nije predviđeno pa je stoga, na osnovu restriktivnog tumačenja pravnih normi, takvo ugovaranje ništavo.

POSREDNIK KAO ZASTUPNIK NALOGODAVCA

Zakon dozvoljava posredniku da, kada je za to posebno ovlašćen, u ime i za račun nalogodavca zaključi predugovor, odnosno ugovor o prometu nepokretnosti, odnosno ugovor o zakupu nepokretnosti. Ovlašćenje za zaključenje konkretnog predugovora i/ili ugovora mora biti izdato posebno, da sadrži sve što je posebnim zakonom za konkretan ugovor predviđeno da ovlašćenje mora da sadrži i da bude sačinjeno u zakonom propisanoj formi za konkretni pravni posao. To znači da ovlašćenje mora biti sačinjeno kao zasebni pisani dokument i u slučaju ugovora o prodaji nepokretnosti mora biti overeno od javnog beležnika.

PRESTANAK VAŽENJA UGOVORA O POSREDOVANJU

Zakonom (čl. 27) su predviđeni osnovi za prestanak važenja ugovora o posredovanju (u daljem tekstu: ugovor) i prava i obaveze ugovornih strana koja eventualno proisteknu iz osnova prestanka važenja ugovora ili događaja koji nastanu nakon prestanka važenja ugovora.

Osnovi za prestanak važenja ugovora su:

- zaključenje pravnog posla za koji je posredovanje ugovoreno. Ne postoji zakonska smetnja da nalogodavac i posrednik ugovore da ugovor o posredovanju prestane da važi i zaključenjem predugovora o posredovanom poslu, jer je tim činom treće lice dovedeno u vezu sa nalogodavcem, po pravilu su utvrđeni svi bitni elementi za konačni ugovor, po Zakonu je dozvoljena isplata ugovorene posredničke naknade na dan zaključenja predugovora a nalogodavac i treće lice mogu po svom nahođenju pristupiti izradi i zaključenju glavnog ugovora.
- protek roka na koji je ugovor zaključen. Ukoliko ugovorom nije drugačije predviđeno Zakon određuje da je ugovor zaključen na godinu dana;
- otkaz ugovora u pisanom ili elektronskom obliku, u skladu sa zakonom kojim se uređuje elektronska trgovina. Zakon propisuje da otkaz ugovora ne mora biti obrazložen i da ima pravno dejstvo momentom dostavljanja posredniku. Iako Zakon to ne propisuje, normalno je da i posrednik ima pravo da otkáže ugovor (u Zakonom propisanoj formi) i logično je da u tom slučaju otkaz ugovora proizvodi pravno dejstvo od momenta dostavljanja nalogodavcu. Na otkaz ugovora o posredovanju shodno se primenjuju odredbe zakona kojim se uređuju obligacioni odnosi u delu koji se odnosi na opozivanje naloga za posredovanje.

Obaveza nalogodavca da nadoknadi posredniku nastale troškove posredovanja u slučaju raskida ugovora o posredovanju postoji samo ako je izričito ugovoreno da te troškove snosi nalogodavac bez obzira na uspeh posredovanja.

Takođe, ako **nakon prestanka** važenja ugovora na osnovu otkaza nalogodavca, **a u roku ne dužem od mesec dana** od dana prestanka važenja ugovora, **nalogodavac** zaključi pravni posao koji je neposredna posledica posrednikovog posredovanja pre prestanka važenja ugovora o posredovanju, **dužan** je da posredniku plati ugovorenu **posredničku naknadu u celini**, osim ako je ugovorom o posredovanju drugačije bilo ugovoreno. Smatram da rok od mesec dana od dana prestanka važenja ugovora ne može biti produžen voljom nalogodavca i posrednika, već da se mogućnost drugačijeg ugovaranja odnosi na definisanje nalogodavčeve obaveze da li da posredničku naknadu isplati u celini ili nekom njenom delu.

Zakon takođe predviđa da u slučaju raskida ugovora po osnovu otkaza nalogodavca i u roku ne dužem od mesec dana, nalogodavac zaključi pravni posao koji je u značajnoj meri rezultat posrednikovog posredovanja pre prestanka važenja ugovora o posredovanju, dužan je da plati posredniku srazmernu posredničku naknadu, osim ako je ugovorom o posredovanju drugačije ugovoreno. I u ovom slučaju smatram da je rok od mesec dana imperativno određen i da se ne može produžiti ugovorom o posredovanju.

POSREDNIČKA NAKNADA SHODNA ODREDBI ZAKONA O OBLIGACIONIM ODNOSIMA

Posrednička naknada

Zakon ne definiše pojam posredničke naknade i pominje je kao obavezu nalogodavca prema posredniku, a kao bitnije određenje posredničke naknade koriste se termini „uobičajena” i „ugovorena”, i određuje kada i pod kojim uslovima dospeva.

Koristeći se navedenim odrednicama posrednička naknada je nagrada za rad posrednika kojim je po nalogu nalogodavca, nalogodavca doveo u vezu sa trećim licem radi pregovora o zaključenju ugovora o zakupu ili prometu nepokretnosti i koji su završeni zaključenjem posredovanog ugovora ili predugovora ukoliko je zaključenje predugovora ugovoreno ugovorom o posredovanju kao momenat dospeća plaćanja naknade za posredovanje.

Iznos naknade za posredovanje se po pravilu ugovara u procentualnom iznosu od postignute cene (ili procenjene vrednosti nekretnine kod ugovora o razmeni) kod posredovanja u prometu nepokretnosti a ređe u fiksnom nominalnom iznosu bez obzira na postignutu cenu. Taj procenat po pravili ne prelazi 3 %.

Iznos naknade za posredovanje kod posredovanja u zakupu nepokretnosti se po pravilu ugovara u visini jednomesečne zakupnine.

Odredbe Zakona o obligacionim odnosima

Ovde ću pomenuti samo neke od odredbi Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu ZOO) koje konkretnije i potpunije regulišu obaveze, kako posrednika i nalogodavca, tako i posrednika i trećeg lica kojeg po nalogu nalogodavca posrednik dovede u vezu sa nalogodavcem radi zaključenja posredovanog pravnog posla.

Tako ZOO u čl. 30. takođe predviđa da pregovori između nalogodavca i trećeg lica ne obavezuju nijednog od njih ali st. 2. i 3. istog člana predviđa-

ju da strana koja je vodila pregovore bez stvarne namere da zaključi ugovor odgovara za štetu koja nastane zbog vođenja pregovora, kao i da učesnik u pregovorima koji je imao nameru da zaključi ugovor pa od toga odustane bez opravdanog (stvarnog) razloga ima obavezu da drugoj strani naknadi prouzrokovanu štetu. St. 4. predviđa da svaka strana snosi svoje troškove priprema za zaključenje ugovora a da zajedničke roškove snose na jednake delove u slučaju da se nisu drugačije dogovorile.

Pitanje naknade troškova posredniku ZOO potpunije definiše čl. 824. i 825. nego što to čini Zakon. Ovim odredbama je propisano da posrednik ima pravo na naknadu troškova ako je tako ugovorio sa nalogodavcem i da mu naknada tih troškova pripada i u slučaju kada posredovani ugovor nije zaključen.

Čl. 825. ZOO predviđa da u slučaju kada je posrednik dobio nalog za posredovanje od obe ugovorne strane u posredovanom pravnom poslu, posrednik ima pravo da zahteva od obe ugovorne strane samo po polovinu ugovorene posredničke naknade kao i po polovinu troškova ukoliko je naknada troškova ugovorena.

Upis u Registar posrednika

Upis u Registar posrednika vrši se na zahtev lica koje traži upis u taj registar a to može biti preduzetnik ili privredno društvo. Rešenje o upisu u Registar posrednika donosi ministar nadležan za poslove trgovine (u daljem tekstu: ministar), u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva. Nije predviđeno da se u slučaju da rešenje o upisu ne bude doneto u Zakonom određenom roku ima smatrati da je upis izvršen poslednjeg dana roka. Ovakvo zakonsko rešenje je poznato u našem pravnom sistemu a doprinosi ažurnosti rada državne uprave i omogućuje izvesnost početka rada osnivača koji smatra da ispunjava Zakonom propisane uslove.

Registar posrednika je javan i sva lica mogu besplatno da izvrše uvid u podatke koji se vode u Registru posrednika, bez ograničenja i objavljuje se i na internet stranici Ministarstva.

Da bi podnosilac zahteva bio upisan u Registar posrednika, pored uslova propisanih Zakonom da mora da ispuni pravno lice ili preduzetnik za posrednika (koji su ranije ovde navedeni i objašnjeni u delu POSREDOVANJE tačka Posrednik), potrebno je da podnosiocu zahteva nije izrečena zaštitna mera zabrane vršenja posredovanja u prometu, odnosno zakupu nepokretnosti u najmanjem trajanju od jedne godine, a koja je na snazi u vreme podnošenja zahteva. Mera zabrane vršenja posredovanja u prometu, odnosno zakupu nepokretnosti i uslovi zbog kojih se izriče propisana je čl. 32. i 33. zakona koji su navedeni u prilogu.

O promenama u podacima koje nastanu kod posrednika, a koji se podaci upisuju u Registar preduzetnika, preduzetnik je dužan obavestiti Ministarstvo u roku od 7 dana od dana nastanka promene.

ZAKLJUČAK

Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti je neophodan radi regulisanja odnosa nalogodavca i posrednika ali nije u potpunosti odgovorio svojoj svrsi. S obzirom da još nisu stupile na snagu odredbe o Registru posrednika pa samim tim nisu stvoreni uslovi za bavljenje ovom delatnošću na osnovu ovog Zakona, nadam se da će predlagač ovog Zakona pokrenuti inicijativu da se ispune postojeće pravne praznine i isprave nedoslednosti i protivrečnosti pre isteka roka od 18 meseci od dana stupanja na snagu ovog Zakona.

LITERATURA

Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti (*Službeni glasnik RS*, br. 95/2013) od 31. 10. 2013.

Zakon o obligacionim odnosima (*Službeni list SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89 – USJ i 57/89 i *Službeni list SRJ*, br. 31/93).

THE RIGHTS AND OBLIGATIONS OF THE MEDIATOR IN REAL ESTATE SALE AND LEASE

Danko Ukropina
Attorney in Novi Sad

Summary

This article is about the current Law on Mediation in real estate sale and lease (published in the „Official Gazette of RS”, No. 95/2013 on October 31, 2013), with the most important provisions that just started to apply or shall start to apply. It highlights positive legal solutions and points out imperfections and lack of clarity of certain provisions

Keywords: mediation, the mediator, seller, brokerage fees, expenses, register of intermediaries, real estate

**СА СЕДНИЦЕ УПРАВНОГ ОДБОРА
одржане 26. 06. 2015. године**

1. АВРАМОВ НЕСТОР, дипломирани правник, рођен 01. 10. 1987. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Максима Горког 7/1.

2. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника АВРАМОВ НЕСТОР, адвокатски приправник код Апро Љубомира, адвоката у Новом Саду, са даном 25. 06. 2015. године због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

3. КОЧИШ ФИЛИП, дипломирани правник, рођен 17. 08. 1988. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Ћирпанова 23, стан 6.

4. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника КОЧИШ ФИЛИП, адвокатски приправник код Маровић Жељка, адвоката у Новом Саду, са даном 25. 06. 2015. године због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

5. КОВАЧЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, дипломирани правник, рођен 20. 07. 1988. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Јована Бошковића 14/8.

6. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника КОВАЧЕВИЋ АЛЕКСАНДАР, адвокатски приправник код Божић Зорана, адвоката у Новом Саду, са даном 25. 06. 2015. године због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

7. ЗДРАВКОВИЋ ИВАНА, дипломирани правник, рођена 05. 11. 1989. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Максима Горког 17а.

8. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника ЗДРАВКОВИЋ ИВАНА, адвокатски приправник код Антић Живке, адвоката у Новом Саду, са даном 25. 06. 2015. године због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

9. МИЛАКОВИЋ ДОБРИЛА, дипломирани правник, рођена 25. 11. 1980. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Трг Светог Димитрија 29.

10. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника МИЛАКОВИЋ ДОБРИЛА, адвокатски приправник код Грујичић Драгоја, адвоката у Сремској Митровици, са даном 25. 06. 2015. године због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

11. МАКСИМОВИЋ МИРКО, дипломирани правник, рођен 18. 01. 1986. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Далматинска 4, стан 40.

12. ЂОРЂЕВИЋ СЕЛМА, дипломирани правник, рођена 16. 12. 1979. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Радничка 10/2.

13. КРСТИЋ ЈОВАН, дипломирани правник, рођен 02. 01. 1979. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Арсенија Чарнојевића 10.

14. ЛОВЧАНИН РАДОВАН, дипломирани правник, рођен 15. 09. 1986. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Краља Петра Првог 46/5.

15. РАТКОВИЋ ЈЕЛЕНА, дипломирани правник, рођена 01. 03. 1988. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Булевар Константина Великог 6.

16. ГОЛИЋ ЈАСЕНКА, дипломирани правник, рођена 14. 07. 1981. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Зрењанину, Пупинова 6.

17. ЛАКИЋЕВИЋ ДАНИЛО, дипломирани правник, рођен 23. 03. 1980. године УПИСУЈЕ СЕ 26. 06. 2015. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Суботици, Шолохова 17.

18. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ВАСИЉЕВИЋ ГОРДАНА, рођена 12. 05. 1991. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Ковачевић Бошка, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

19. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЂУРКОВИЋ ДРАГАНА, рођена 20. 01. 1984. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Гуцуња Милана, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

20. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЧУТУРИЋ ДАНИЈЕЛА, рођена 03. 11. 1990. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Радовановић Бранимира, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

21. УПИСУЈЕ се у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду СТАНИВУКОВИЋ САРА, рођена 27. 11. 1991. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Станивуковић Горана, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

22. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду НЕНАДИЋ ДРАГАНА, рођена 20. 09. 1984. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Гуцуња Милана, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

23. УПИСУЈЕ се у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду БУЛАТОВИЋ ЖЕЉАНА, рођена 08. 09. 1989. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Стеванић Николе, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

24. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду СТАНИСАВЉЕВИЋ ДРАГАНА, рођена 29. 11. 1987. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Стеванић Николе, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

25. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ОЗЕР ЛАСЛО-ГЕРГЕЉ, рођен 09. 05. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Вег др Енике, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

26. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду РАДАНОВИЋ ЈОВАН, рођен 06. 04. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Купрес Слађане, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

27. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду МИЉАНИЋ СТЕФАН, рођен 30. 01. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Мољац Александра, адвоката у Новом Саду, дана 30. 06. 2015. године, у трајању од две године.

28. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ТАЛАНЧЕВСКИ БОШКО, рођен 23. 03. 1984. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Мушички Павла, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

29. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЋИРИЋ ПАВЛЕ, рођен 13. 02. 1989. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Гуцуња Милана, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

30. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду НАРИЋ МИРОСЛАВ, рођен 21. 03. 1981. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Кесерић Синише, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

31. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЈАЋИМОВИЋ ИГОР, рођен 24. 07. 1987. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Борђошки Милана, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

32. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду КОВАЧЕВИЋ ДУШАН, рођен 19. 01. 1989. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Хоровиц Владимира, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

33. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду КОПРИВИЦА СИНИША, рођен 06. 09. 1986. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Копривица Зорана, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

34. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ПАЈОВИЋ МИЛАН, рођен 15. 03. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Стајић Браниславе, адвоката у Новом Саду, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

35. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ДРОБАЦ ДУЊА, рођена 21. 01. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Брњица Драгане, адвоката у Темерину, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

36. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ВЕРЕШ ЈУДИТ, рођена 10. 10. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Миловановић Данијеле, адвоката у Темерину, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

37. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ВАКУЛА ИВАН, рођен 27. 01. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Милић Милана, адвоката у Врбасу, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

38. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду НОВАКОВИЋ МИЛАН, рођен 15. 01. 1982. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Марићеве Миодрага, адвоката у Кикинди, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

39. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЖИВАНОВИЋ ДАРКО, рођен 29. 04. 1987. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Томић Деана, адвоката у Суботици, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

40. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЈУБИЧИЋ ИВАН, рођен 25. 08. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Васиљевић Бранка, адвоката у Сремској Митровици, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

41. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду СТОЛИЋ НИКОЛА, рођен 12. 01. 1991. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Ковачевић Јовице, адвоката у Руми, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

42. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ЛАЗАРОВ ИВАНА, рођена 16. 08. 1980. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Митровски Ивана, адвоката у Панчеву, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

43. УПИСУЈЕ СЕ у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду ПЕРИЋ БОЈАН, рођен 01. 10. 1988. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Перић Косе, адвоката у Банатском Брестовцу, дана 01. 07. 2015. године, у трајању од две године.

44. БРИШЕ СЕ из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине МАРИНКОВИЋ АНЂЕЛКА, адвокат у Панчеву са даном 30. 06. 2015. године, на лични захтев.

– Именована задржава чланство у Посмртном фонду АК Војводине и након брисања.

– Кужић Грозда, адвокат у Банатском Новом Селу, поставља се за преузиматеља адвокатске канцеларије.

45. БРИШЕ СЕ из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине ЛАЦКОВ СЛОБОДАН, адвокат у Панчеву са даном 13. 05. 2015. године, услед утврђеног потпуног губитка радне способности.

– Именовани задржава чланство у Посмртном фонду АК Војводине и након брисања.

– Стефанов Зоран, адвокат у Панчеву, поставља се за преузиматеља адвокатске канцеларије.

46. БРИШЕ СЕ из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине РАДОЈЕВИЋ НЕБОЈША, адвокат у Зрењанину са даном 18. 06. 2015. године, услед смрти.

– Радојевић Даница, адвокат у Зрењанину, поставља се за преузиматеља адвокатске канцеларије.

47. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине КЉАЈИЋ ЉУБОМИР, адвокатски приправник у Новом Саду, на адвокатско-приправничкој вежби код Маровић Жељка, адвоката у Новом Саду, са даном 07. 06. 2015. године.

48. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине ЗАВИШИЋ МИЛИЦА, адвокатски приправник у Новом Саду, на адвокатско-приправничкој вежби код Иванчин Николе, адвоката у Новом Саду, са даном 16. 06. 2015. године.

49. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине ЛАЗАРЕВИЋ МИЛИЦА, адвокатски приправник у Новом Саду, на адвокатско-приправничкој вежби код Кубић др Јанка, адвоката у Новом Саду, са даном 20. 04. 2015. године.

50. БРИШЕ СЕ из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине КОВАЧЕВИЋ ИСИДОРА, адвокатски приправник у Сомбору, на адвокатско-приправничкој вежби код Жигић М. Душана, адвоката у Сомбору, са даном 01. 06. 2015. године.

51. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да МАТИЋ МИНИ, адвокату у Новом Саду, привремено престаје право на обављање адвокатуре због породилског одсуства и одсуства ради неге детета, од 15. 06. 2015. године до 15. 06. 2016. године.

– Ракић Тамара, адвокат у Новом Саду, одређује се за привременог заменика.

52. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да КОВАЧЕВИЋ ВОЛИСЛАВИ, адвокатском приправнику у Новом Саду, привремено престаје право на обављање адвокатско-приправничке вежбе због породилског одсуства и одсуства ради неге детета, од 10. 05. 2015. године до 08. 05. 2016. године.

53. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да ПАВЛОВИЋ МАЈИ, адвокату у Новом Саду, привремено престаје право на обављање адвокатуре због боловања, почев од 15. 06. 2015. године.

– Савин Соња, адвокат у Новом Саду, одређује се за привременог заменика.

54. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да ВУЊАК МИЛИЦИ, адвокатском приправнику у Сомбору, привремено престаје право на обављање адвокатско-приправничке вежбе због породилског одсуства, од 17. 05. до 17. 09. 2016. године.

55. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да ЈОВАНОВИЋ ЧУПИЋ ВАЊИ, адвокату у Сремској Митровици, привремено престаје право на обављање адвокатуре због породилског одсуства и одсуства ради неге детета, од 01. 05. 2015. године до 30. 04. 2016. године.

– Чупић Маљковић Сања, адвокат у Сремској Митровици, одређује се за привременог заменика.

56. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да ДРАГИЋ САЊИ, адвокату у Новом Саду, привремено престаје право на бављење адвокатуром због стручног усавшавања у иностранству, почев од 14. 09. 2015. године.

– Станивуковић Горан, адвокат у Новом Саду, одређује се за привременог заменика.

57. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да ЛЕВНАЈИЋ САШИ, адвокату у Панчеву, привремено престаје право на бављење адвокатуром због избора на функцију заменика градоначелника Града Панчева, почев од 19. 06. 2015. године, док траје ова функција.

– Василије Милош, адвокат у Панчеву, одређује се за привременог заменика.

58. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је МИШКОВИЋ МАРИНА, адвокат у Новом Саду, наставила са радом дана 11. 06. 2015. године, након што јој је привремено било престало право на бављење адвокатуром због породилског одсуства и одсуства ради неге детета.

– Ђурђевић Владимир, адвокат у Новом Саду, разрешава се дужности привременог заменика.

59. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ТРАБАК ЕДИТА, адвокат у Бачкој Паланци, наставила са радом дана 30. 05. 2015. године, након што јој је привремено било престало право на бављење адвокатуром због породилског одсуства и одсуства ради неге детета.

– Стајчић Марко, адвокат у Бачкој Паланци, разрешава се дужности привременог заменика.

60. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ТУБИН ЗДРАВКО, адвокат у Кикинди, наста-вио са радом дана 16. 06. 2015. године, након што му је привремено било престало право на бављење адвокатуром због боловања.

– Пудар Драгомир, адвокат у Кикинди, разрешава се дужности привременог заменика.

61. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је Маринков Милана, адвокат у Новом Саду, променила презиме, које сада гласи Десница.

62. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је Чипак Синтија, адвокат у Суботици, промени-ла презиме, које сада гласи Чипак Катић.

63. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је Кркљић Војислава, адвокатски приправник у Новом Саду, променила презиме које сада гласи Ковачевић.

64. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је КРАСИЋ НАЂА, адвокатски приправник у Новом Саду, прекинула адвокатско-приправничку вежбу код Михајловић Мирјане, адвоката у Новом Саду дана 09. 06. 2015. године, те да исту наставља код Шокић Стаменковић Душанке, адвоката у Новом Саду, дана 10. 06. 2015. године.

65. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ДИВАЦ ДУШАН, адвокатски приправник у Панчеву, прекинуо адвокатско-приправничку вежбу код Левнајић Саше, адвоката у Панчеву дана 19. 06. 2015. године, те да исту наставља код Василије Милоша, адвока-та у Панчеву, дана 20. 06. 2015. године.

66. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да се Миљуш Немања, адвокат у Футогу разрешава дужности преузиматеља адвокатске канцеларије Бранков Миодрага, адвоката у Футо-гу, на коју је постављен решењем број 376/15 од 31. 03. 2015. године.

– Перић Дамир, адвокат у Футогу одређује за преузиматеља адвокатске канце-ларије Бранков Миодрага, адвоката у Футогу.

67. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да се Рољић Јово, адвокат у Сремској Митровици разрешава дужности преузиматеља адвокатске канцеларије Кеметер Зорана, адвоката у Сремској Митровици, на коју је постављен решењем број 138/15 од 27. 02. 2015. године.

– Пејновић Бранислав, адвокат у Сремској Митровици одређује за преузимате-ља адвокатске канцеларије Рољић Јове, адвоката у Сремској Митровици.

68. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је БОЗОКИ АНТАЛ, адвокат у Новом Саду, пре-селио седиште адвокатске канцеларије у Торду, Жарка Зрењанина 4, почев од 01. 07. 2015. године.

69. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је САБО ЗВОНКО, адвокат у Новом Саду, пре-селио седиште адвокатске канцеларије у Врбас, Маршала Тита 91/1, почев од 01. 07. 2015. године.

70. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је МИЛОШЕВИЋ ДАНИЛО, адвокат у Жабљу, преселио седиште адвокатске канцеларије у Нови Сад, Радничка 13, почев од 01. 07. 2015. године.

71. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ПУХАЛОВИЋ АЛЕКСАНДАР, адвокат у Но-вом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Булевар ослобођења 92, почев од 01. 06. 2015. године.

72. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ПАЛАЛИЋ ЈОВАН, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Булевар Михајла Пупина 6/V/512, почев од 01. 06. 2015. године.

73. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је БОРЂОШКИ МИЛАН, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Стражиловска 21, II спрат, стан 4, почев од 03. 06. 2015. године.

74. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је МИКАШИНОВИЋ ДАРКО, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Војводе Мишића 2/а, почев од 01. 06. 2015. године.

75. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је СТОЈШИН МИЛОШ, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Петра Драпшина 56, почев од 09. 06. 2015. године.

76. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је МИЛОСАВЉЕВИЋ СТЕВИЦА, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Трг младенаца 5, почев од 01. 06. 2015. године.

77. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ПОПОВИЋ МИЛЕНКО, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Футошка 1а, локал 102, почев од 01. 06. 2015. године.

78. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је БАЉ НЕМАЊА, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Новосадског сајма 5/11, почев од 01. 06. 2015. године.

79. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је ИГИЋ АЛЕКСАНДРА, адвокат у Новом Саду, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Васе Стајића 6, почев од 01. 06. 2015. године.

80. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је БОРАЛ ЕГОН, адвокат у Зрењанину, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Народне омладине 2, почев од 01. 06. 2015. године.

81. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је БОЖОВИЋ БРАНКО, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Булевар Михајла Пупина 6/V/512, почев од 01. 06. 2015. године.

82. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је МИЛОЈКОВИЋ СОЊА, адвокат у Новом Саду, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Максима Горког 4 Д, почев од 15. 06. 2015. године.

83. УЗИМА СЕ НА ЗНАЊЕ да је СТОЈАНОВ МИРЈАНА, адвокат у Новом Саду, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Максима Горког 4 Д, почев од 15. 06. 2015. године.

Управни одбор

Уређивачки одбор *Гласника* моли сараднике да текстове за објављивање достављају уз уважавање следећих сугестија:

- примерак рада доставити одштампан и потписан;
- по могућности, доставити рад и електронском поштом (*panonija@eunet.rs*) или на дискети;
- фусноте писати у дну одговарајуће странице;
- у библиографским подацима за књиге уз уобичајене податке обавезно навести и издавача;
- уз чланке доставити резиме и кључне речи;
- пожељно је доставити и превод резимеа на енглески, немачки или француски језик.

ГЛАСНИК
АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

Излази 12 пута годишње
у месечним свескама.

Оснивач, власник и издавач: Адвокатска комора Војводине.
Годишња претплата: за земљу 10.000,00 дин.,
за иностранство 110 евра.
(Текући рачун број 340-1482-43 са назнаком „за Гласник“)

Овај број је закључен 4. јула 2015. године.

Тираж: 2.000 примерака

Према мишљењу Секретаријата за информације
Републике Србије бр. 413-01-412/91-01
од 11. априла 1991. године на ову публикацију плаћа се
основни порез на промет по Тарифном броју 8. став 1. тачка 1.
алинеја 10. Тарифе основног пореза на промет.

Компјутерски слог: *Тајјана Божић*, Нови Сад

Штампа: OFFSET PRINT, Нови Сад
2015.